

NETÂYİCÜ'L-İ'TİKÂDİYYE FÎ USÛLÎ'L-FIRAKÎ'L-İSLÂMİYYE İSİMLİ RİSÂLENİN İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ*

Rifat TÜRKEL¹

Öz

İslam Mezhepleri ile ilgili günümüze kadar hicri III. asır ve sonrası yazılan eserler ulaşmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu eserler üzerine çalışmalar yapılmış, Osmanlı döneminde çalışmaların artmasıyla beraber yeni eserler ortaya çıkmıştır. Kütahya Vahid Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan *en-Netâyicü'l-İ'tikâdiyye fî Usûli'l-Firaki'l-İslâmiyye* isimli risâle, İslam Mezhepleri Tarihi ile ilgili Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yazılmış eserlerden birisidir. Bu sebeple çalışmamızda müellifi bilinmeyen bu eseri farklı noktalardan inceleyerek değerlendirmeler yapmayı hedefledik. Bunun için risâlenin ilk önce İslam Mezhepleri Tarihi bilimi içerisindeki yerini ele aldık. Akabinde içerisinde bulunduğu mecmua ile risâlenin genel özellikleri hakkında bilgiler verdik. Daha sonra risâlenin kaynakları açısından incelemesini yaparak aidiyeti konusunda değerlendirmelerde bulduk. Ayrıca risâlenin metodu ve içeriğinden ayrıntılı olarak bahsettik. Bu esnada risâlenin kaynakları ile aidiyeti konusunda ilgili eserlerle birebir karşılaştırmasını yaptık. Buna göre *Netâyicü'l-İ'tikâdiyye*, Eş'arî fırak geleneğine ait bir risâle olup Âmidî, İcî ve Cürçânî tarafından yazılmış eserlerin birebir benzeri olmasa da devamı niteliğinde bir eserdir. Bu özelliğiyle İslam Mezhepleri Tarihi açısından orijinal değildir. Ayrıca müellifi bilinmeyen eserin Gümüşhânevi'ye ait kayıp *Netâyicü'l-İ'tikâdiyye* isimli eser olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan *Netâyic*, XIX. yüzyıl Mezhepler Tarihi çalışmaları ve eğitimi konusunda da fikir vermektedir.

Anahtar kelimeler: Netâyicü'l-İ'tikâdiyye fî Usûli'l-Firaki'l-İslâmiyye, Eş'arî Makâlât ve Fırak Geleneği, Gümüşhânevi, Sunkürî, Fırka

Priority of the Pamphlet Named “al-Natayij al-İ'tiqadiyya fî Usul al-Firaq al-Islamiyya” in Terms of Islamic sects history

Abstract

Scholarly works has remained extant about Islam sects which were written on III. Century AH and later. On following periods, some studies were made on those works, and new works were appeared as a result of increasing those studies. The pamphlet of al-Natayij al-İ'tiqadiyya fî usul al-firaq al-Islamiyya which preserved in Kütahya Vahid Paşa Manuscript Library is one of the Ottoman Empire's latest era works about Islamic heresiography. For this reason, we aim to make an assesment here by reviewing this work whose author is unknown, from different points. Therefore first, we deal with place of the pamphlet in the Islamic heresiography. Subsequently we provide informations about the collection that the pamphlet took place in and about general specificity of pamphlet. After that, we argue from anology about to whom it belongs by reviewing in terms of its sources. Besides, we mentioned in detail of the methodology and contents of the pomplet. Meanwhile we made a comparement between works about the pamphlet's sources and belonging, one by one. According to this, al-Natayij al-İ'tiqadiyya is a pamphlet that belongs to tradition of Ash'ari Firaq Tradition and although it is not entirely repeat of those which was written by al- al-Amidi, al-Iji and al-Jurjani, it is counted as a resumption of them. In accordance with this specificity, it is not original in terms of Islamic heresiography. Besides, the work whose author is unknown is very probable to be work of al-Natayij al-İ'tiqadiyya that belongs to al-Gumushkhanawi. On the other hand al-Natayij gives us an idea about XIX. century's history and education of Islamic sects.

Keywords: al-Natayij al-İ'tiqadiyya fî usul al-firaq al-Islamiyya, Ash'ari Maqalat and Firaq Tradition, Gumushkhanawi, Sunkuri, sect

* Bu makale Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, rifatturkel@gmail.com

Giriş

Kaynak, bir konuda bilgi veren malzemedir. Tarih ilminin kaynakları önceliklerine göre ana/birinci el kaynaklar ve tâli/ikinci el kaynaklar olmak ikiye ayrılır. Bazı kaynaklar olayın gerçekleştiği devirde meydana gelirler. Bu sebeple araştırmalarda son derece önemlidirler. Olayın gerçekleştiği dönemden kalan yazıt, yapıt, mahkeme kararları, kadı sicilleri, anında kaleme alınan seyahatnameler ana/birinci el kaynak olarak kabul edilir. Birinci el kaynakların bulunmadığı durumda müracaat edilen diğer kaynaklar ise birinci el kaynaklardan istifade ile meydana gelen tâli/ikinci el kaynaklardır.²

Mezhepler tarihi araştırmacıları için de İslam mezheplerini, Müslüman toplumlarda siyasi ve itikadî ayrılıkların sonunda ortaya çıkan gruplaşmaların sebeplerini ve sürecini incelerken en önemli başvuru kaynağı ana/birinci el kaynaklardır. Ancak mezheplerin ortaya çıkışı ve teşekkülünü tanımak için önemli olan hicri birinci ve ikinci asır ana kaynakları zamanımıza kadar ulaşmamıştır. Diğer bir ifadeyle elimizde, hicri üçüncü asırdan itibaren yazılmış *el-Fark Beyne'l-Firak* ve *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn* gibi bazı Mezhepler Tarihi ana kaynakları mevcuttur.³

İlk siyasi ve itikadî ihtilafların ortaya çıkışının akabinde başlayan tartışmalarda, bazı fırka mensupları görüşlerinin birisi veya birkaçını savunmak için **makâle** veya **makâlat** adı verilen küçük hacimli parça parça eserler yazmıştır. E. Ruhi Fırlalı'nın ifadesiyle bu eserler Ehl-i Sünnet harici yazarlar tarafından kendi görüş ve inançlarını ifade etmek amacıyla kaleme alınmıştır.⁴ İslam Mezhepleri Tarihin'de makâlat türü bu kaynaklardan başka hicri üçüncü asırdan itibaren **fırak** türü eserler de yazılmıştır. Bu tür eserlerde yazarın kendi zamanındaki grup, mezhepler ve onların tarihi süreçleriyle ilgili bilgiler mevcuttur.⁵ Mezhepler tarihçiliğinin diğer bir alanını ise milel-nihal eserleri oluşturmaktadır. Müslümanların diğer millet ve dinlerle irtibatlarının artmasının bir sonucu olarak İslam mezheplerinin yanında diğer din ve mezheplerle ilgili eserler de yazılmıştır. Bunlar Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal isimli eserindeki gibi **Milel ve Nihal** eserleri olarak isimlendirilmiştir.⁶

Alanın ana ve tâli kaynakları son dönemlere kadar mezhep ve gelenek ayrımı yapılmadan incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Ulaşılan kaynakların artması ve bunlar üzerindeki çalışmaların çoğalması neticesinde İslam Mezhepleri Tarihi kaynakları tasnif edilmeye başlamıştır. Çalışmalarda kendine özgü hususiyetleri bulunan farklı, çeşitli makâlat ve fırak geleneklerinin olduğu dikkati çekmektedir.⁷

² Mübahat S., Kütükoğlu; *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1991, s. 17-28.

³ Sönmez Kutlu, "İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu", *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi*, I, İstanbul 2005, s. 431.

⁴ Abdulkahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. Ruhi Fırlalı, "Çevirenin Önsözü", Ankara 2014, s. XIII-XV; Ayrıca eser isimleri için bkz. Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu*, ss. 404-408.

⁵ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 54.

⁶ Fırlalı, *Çevirenin Önsözü*, s. XVII.

⁷ Türkiye'de tasnif gelenekleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Sönmez Kutlu bu gelenekleri Haricî Fırak Geleneği, Mürcî-Maturîdî Fırak Geleneği, Mutezîlî-Zeydî Fırak Geleneği, Onikiimamiyye Şiası Makâlât Geleneği, İsmailî Makâlât Geleneği, Hadis Taraftarları Fırak Geleneği, Eş'arî Fırak Geleneği olmak üzere yedi grup olarak ifade eder. Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu*, s. 409. M. Ali Büyükkara da "73 şubeli tasnif sisteminden bahsettikten sonra fırka yazıcılığında kronolojik tasnif sistemi, fikir/ doktrin veya şahıs/grup eksenli tasnif sistemi, Câbirî ve Sönmez Kutlu'nun da tasniflerinin olduğunu söyler. Mehmet Ali Büyükkara, "Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler", *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi*, I, İstanbul 2005, s. 451-455; Osman Aydın'ın gruplandırmasında Haricî Makâlât ve Fırak Geleneğinden bahsetmez. Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Ankara 2008, s. 25 vd; Kadir Gömbeyaz, "İslam Literatüründe İtikadî Fırka Tasnifleri" başlıklı doktora çalışmasında Bulut ve Büyükkara'nın ifade ettiği tasnif geleneklerini yeniden gruplandırma gayreti içerisine girmiştir. Fırka geleneklerini 73 Şubeli Fırka Tasnif Gelenekleri ve Sayıya Endeksli Olmayan (serbest) Fırka Tasnif Gelenekleri olmak üzere iki ana gruba ayırır. 73 Şubeli Fırka Tasnif Gelenekleri başlığı altında 4x18 Yemen Sünnî Fırka Tasnif Geleneği, Doğu Hanefî Fırak Tasnif Geleneği, Eş'arî Fırka Tasnif Geleneği, Horasan Mu'tezilî- Şîî Fırka Tasnif Geleneği olmak üzere dört tasnif sistemi sıralar. Sayıya Endeksli Olmayan

İslam Mezhepleri Tarihi kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan makâlât ve fırak geleneklerinden birisi de Eş'ari makâlât ve fırak geleneğidir. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö.324/935-36) itikadî İslam mezheplerini ele aldığı *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfû'l-Musallîn* isimli eseri bu geleneğin ilk eseri kabul edilmektedir. Bununla birlikte gelenek, Ebû Mansur Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) *el-Fark Beyne'l-Fırak* ve Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristânî (ö.548/1153) tarafından kelam, mezhepler ve dinler tarihi ile alakalı kaleme alınan *el-Milel ve'n-Nihal* ile gerçek karakterini kazanmıştır.⁸ Yine Ebu'l-Muzaffer İmâdüddîn Şehfûr (Şâhfûr) b. Tâhir b. Muhammed el-İsfahânî el-İsferâinî'nin (ö.471/1078) *et-Tebîr fi'd-Dîn* ve *Temyîzi'l-Fırakati'n-Nâciye ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, er-Râzi'nin(ö.606/1209) *İtikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* isimli eseri bu geleneğin önemli eserlerindedir.

Eş'ari makâlât ve fırak geleneğinin Osmanlı dönemi önemli eserleri arasında Adudüddin el-İcî'nin (ö.765/1355) *el-Mevâkıf fi'l-İlmi'l-Kelâm*'ı ile Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö.816/1413) *Şerhu'l-Mevâkıf*'ı da bulunmaktadır. Yine Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî'nin (ö.786/1384) *el-Fıraku'l-İslâmiyye Zeylu Kitâbi Şerhi'l-Mevâkıf li'l-Kirmânî*, eş-Şirvânî'nin (ö.1036/1627) *Tercümânü'l-Ümem ve Risâle fi Fıraki'l-İslâmiyye*, Akkirmânî'nin (ö.1174/1760) *Risâle Beyâni Fıraki Dâlle* isimli çalışmaları bu geleneğin eserlerinden bazılarıdır. Geleneğin eserleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar medreselerde okutulmuş, bu durum bu fırak geleneğinin yaygınlık kazanmasında önemli rol oynamıştır.

Kütahya Vahid Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan, kaynakları ve üslubu açısından Eş'ari fırak geleneği içerisinde yer alan *en-Netâyicü'l-İ'tikâdiyye fi Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye* isimli müellifi belli olmayan bir yazma eser bulunmaktadır. Çalışmamızda, mezhepler üzerine yapılmış bu eserin şekil, üslup, içerik ve diğer yönlerden incelenmesi amaçlanmıştır. Makalede eserin tam ismi yerine kısaltılmış şekli "Netâyicü'l-İ'tikâdiyye", "Netâyic" veya "Risâle" kavramları kullanılacaktır.

Sosyal
Bilimler
Dergisi
Sayı:48

1. Risâle ve İçerisinde Bulunduğu Mecmuanın Genel Özellikleri

en-Netâyicü'l-İ'tikâdiyye fi Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye, Kütahya Vahid Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan, 3115 ile 3122 numaralar arasında sekiz adet eser ihtiva eden mecmua içerisinde 3122 numara ile yedinci sırada 100a-108b varakları arasında bulunmaktadır. Mecmuada sırasıyla *Kitâbu Celâleddin: Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye*⁹, *Kitâbu Hayâli: Şerh-i Akâdi Neseîyye*¹⁰, *Metnün min Usûli'l-Hadis*¹¹, *Zübde fi Şerhi Kasideti'l-Burde*¹², *Risâle-i İmtihâniyye-i Ahmedîyye*¹³, *Risâle Ta'birati İstiâre*¹⁴, *Netâyicü'l-İ'tikâdiyye fi Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye*¹⁵ ve

(serbest) Fırka Tasnif Geleneklerinde ise Serbest Mu'tezilî Fırka Tasnif Geleneğini ele alır. Yine bu geleneklerin içerisinde de alt geleneklerden bahseder. Kadir Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdi Fırka Tasnifleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2015, ss. 109 vd.

⁸ Bulut, Siyasi-İtikâdi İslam Mezhepleri Tarihi, s. 70. Ancak Gömbeyaz, geleneği Eş'arî ile değil Abdülkâhir el-Bağdâdî ile başlatılması gerektiğini söyler. Zira ona göre Eş'arî'nin *Makâlât*'ının Mu'tezilî fırak geleneği içerisinde yazılmış bir eser olduğu anlaşılmaktadır; bkz. Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdi Fırka Tasnifleri*, s. 173.

⁹ *en-Netâyicü'l-İ'tikâdiyye fi usûli'l-fıraki'l-İslâmiyye*, Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, no: 3121, vr. 1^b-71^b.

¹⁰ *en-Netâyic*, vr.72^a-81^a

¹¹ *en-Netâyic*, vr. 81^b-83^b.

¹² *en-Netâyic*, vr. 85^b-94^a.

¹³ *en-Netâyic*, vr.96^b-98^a.

¹⁴ *en-Netâyic*, vr.98^a-99^b.

¹⁵ *en-Netâyic*, vr.100^a-108^b.

*Şerhu'l-Emsile*¹⁶ isimli eserler yer almaktadır. Ayrıca mecmuanın başında zahriye ve mihrabiye bulunmaması dikkati çeker.

Mecmua siyah meşin cilt ile ciltlenmiş olup, 245x165 mm. ebatlarındadır. İçerisindeki eserlerin satır sayıları ve metin alanları birbirinden farklı olup birinci ve son iki eserin sonunda müstensih ferağ kayıtları bulunmaktadır. Mecmuanın bazı sayfalarında ayet, hadis, dua, beyit ve notlar yer almaktadır.¹⁷ Bunlar genelde ya yeni bir esere başlamadan önce ya da eserden sonra yazılmıştır.

en-Netâyicü'l-İ'tikâdiyye ise mecmuanın yedinci eseri olup eserin ismi sayfa başında “ هذا كتاب “نتايح الاعتقادية في اصول الفرق الإسلامية”/“**Hâze Kitâbu Netâyicü'l-İ'tikâdiyye fî Usûli'l-Fırakı'l-İslâmiyye**” olarak yazılmış, müellif tarafından da dibacede (metin başında) “**Netâyicü'l-İ'tikâdiyye fî Usûli'l-Fırakı'l-İslâmiyye**” şeklinde zikredilmiştir. Dokuz varaktan oluşan risâlede yazma eserlerin bazılarında görülen her bir varaktaki satır eşitliği durumu görülmemekte, satır sayıları varaklara göre farklılık arz etmektedir.

Risâlenin dış ölçüsü 245x165 mm; iç ölçüsü ise 205x140 mm'dir. Baştan 106a'ya kadar metin etrafında cetvel bulunmamakta, 106a'dan sonra Risâle sonuna kadar varaklarda metin cetveli bulunmaktadır. Genelde mecmua özelde Netâyic'in içerisinde herhangi bir tezhip bulunmamaktadır.

en-Netâyicü'l-İ'tikâdiyye'nin içerisinde bulunduğu mecmuanın yazım tarihi ve yazarına ait herhangi bir bilgi yoktur. Ancak mecmuanın üç eserinin tek bir kişi tarafından istinsah edilmesi, yazı karakterlerinin birbirine benzemesi diğer eserlerin de Netâyic'in müstensihi Hacı Süleyman Günyüzü tarafından istinsah edildiği izlenimi vermektedir. Ayrıca mecmuanın kime ait olduğunun kayıtlı olduğu temellük kaydına da rastlanmamaktadır. Ancak Netâyic'in sonunda aşağıda tercümesi verilen eserin müstensihi ve istinsah tarihini içeren ferağ/ketebe kaydı mevcuttur:

“Risâle (Allah'ın) yardımı ve yol göstermesiyle tamamlandı. 1280 senesinde tamamlandı. Beğenilen bu risâlenin yazımı Rabbinin rahmetine muhtaç kul Süleyman Sâlih b. el-Hacı Muhammed el-Günyüzü (Allah onun, anne-babasının ve hocalarının geçmiş ve gelecekteki küçük ve büyük günahlarını bağışlasın. Onları ve tüm müminleri affetsin) eliyle Kütahya'nın nahiyelerinden Virancık'ta (Örencik) bin iki yüz seksen senesinin Arap aylarından zilka'de-i şerif ayının yirmi dördünde tamamlandı.”¹⁸

2. Risâlenin Kaynakları ve Değerlendirmesi

Müellif, başlangıçta eserini Mevâkîf ve onun şerhi *Şerhu'l-Mevâkîf*'tan derlediğini ifade eder.¹⁹ Burada “onu derledim/tasnif ettim.”/“جمعتها” demesi eserin bir derleme veya toplama olduğunun bir ifadesidir. Bu ifadelere göre eserin ana kaynakları el-Îcî'nin (ö. 756/1355) el-Mevâkîf isimli eseri ve şerhi Seyyid Şerif Cürçânî tarafından telif edilen *Şerhu'l-Mevâkîf*'tır. Yine eserin bir yerinde “Âmidî'nin de zikrettiği gibi....” ifadesinden onun Âmidî'den de faydalandığını söylemek mümkündür.²⁰

Bu durumda eserin kaynaklar karşısındaki durumunun da değerlendirilmesi gereklidir. Netâyic, fırkalarla ilgili orijinal bir eser midir? Yoksa kaynakların bir özeti, tekrarı mıdır? Bu soruların cevaplanması eserin fırka yazıcılığındaki yeri ve orijinalliğinin tespiti açısından önemlidir.

¹⁶ en-Netâyic, vr. 113^a-120^b.

¹⁷ Bkz. en-Netâyic, vr. 1^a, 81^b, 95^a, 121^a-122^b.

¹⁸ en-Netâyic, vr. 108^b.

¹⁹ en-Netâyic, vr. 100^a.

²⁰ en-Netâyic, vr. 108^a.

Daha önce telif edilmiş olması, içerik farklılaşmasının gözlemlenebilmesi ve müellif tarafından ilk sırada zikredilmesi sebebiyle Netâyic'in ilk önce el-Îcî'nin Mevâkîf'ıyla karşılaştırılması daha uygun görünmektedir. Bu nedenle ilk önce Mevâkîf daha sonra Şerhu'l-Mevâkîf'la olan ilişkisi değerlendirilecektir.

Daha önce ifade edildiği üzere Müellif Netâyicü'l-Îtikâdiyye'yi Adudüddîn el-Îcî'nin el-Mevâkîf isimli eserinden derlediğini ifade eder. el-Îcî, meşhur eseri el-Mevâkîf'ın sonundaki zeylin (ek), Hz. Peygamber'in “ستفترق” ile başlayan hadisinde işaret ettiği fırkaları zikretmek için olduğunu söyler.²¹ Ana fırkaları Mu'tezile, Şîa, Havâric, Mürcie, Neccâriyye, Cebriyye, Müşebbihe ve Nâciyye şeklinde sıralar. Fırkalar hakkında bilgi verirken bu sıralamaya dikkat eder. Netâyic'de de aynı yöntem takip edilmiştir.

Mevâkîf'ta fırka isimlerinden sonra fırka tanıtımlarına geçilmiş, çoğunda fırka kurucunun ismi verilmiş, daha sonra mezheplerin görüşleri kısaca ele alınmıştır. Netâyic'te ise farklı olarak, mezhepler hakkında verilen bilgilerin detaylandırıldığı ve daha geniş bir şekilde verildiği görülür.²² Fırka-i Nâciyye, el-Mevâkîf'ta son sırada ele alınırken, Netâyic'de risalenin hemen başında diğer fırkalardan önce ele alınmıştır. Netâyic yazarının bu yöntemi Fırka-i Nâciyye'yi vurgulama gayretinden kaynaklanmış olabilir.

Diğer taraftan Cürcânî'nin Şerhu'l-Mevâkîf'ı ile karşılaştırıldığında Netâyic, Şerhu'l-Mevâkîf'tan alıntılanarak birebir yazılmış izlenimi vermektedir. Ancak müellif birçok yerde Şerhu'l-Mevâkîf'tan birebir alıntı yapsa da bazı yerlerde farklılıklar dikkati çeker. Cürcânî eserine “ستفترق” ile başlayan 73 fırka hadisi ile başlar. Daha sonra bu hadisin Hz. Peygamber'in mucizelerinden olduğunu belirttikten sonra Âmidî'den naklen Müslümanlar arasındaki ihtilaflardan bahseder.²³ Netâyic'te ise müellif, ilk önce büyük İslam fırkalarının isimlerini sayar, ardından Hz. Peygamber'in hadisinden bahseder. Daha sonra da ilk ihtilaflardan bahsetmeyerek doğrudan fırka-i nâciyye konusunu ele alır. Fırka-i nâciyye Şerhu'l-Mevâkîf'ta son bölümde yer alırken Netâyic'de ilk ele alınan konudur.²⁴ Ayrıca müellifin bazı ibareleri kısaltarak özetlediği dikkati çeker.

Yine Müellifin Netâyic'te Âmidî'den alıntılar yaptığı da görülmektedir.²⁵ Ancak o Cürcânî'de olduğu gibi Âmidî'nin ismini bazı yerlerde zikretmemiş bunun yerine ya “قیل” “denildi ki” ifadesini kullanmış ya da alıntıyı kendi görüşü gibi ele almıştır.²⁶ Bu durum gerek Îcî'nin gerek Cürcânî'nin fırka tasnifinde Âmidî yöntemini benimsemiş olmasıyla ilgili olmalıdır. Bu şekliyle kaynakları açısından değerlendirildiğinde Netâyic'in Âmidî-Îcî-Cürcânî'nin eserlerinin bir devamı, hatta bazı farklılıklar olsa da bunların bir benzeri olduğu söylenebilir.

²¹ Adudüddîn el-Îcî, *el-Mevâkîf fi İlmi'l-Kelâm*, Beyrut ts., s. 414.

²² Örneğin, Mevâkîf'ta İsmâiliyye fazla tafsilatlandırılmadan ele alınırken, Netâyic'de ayrıntılı bilgi verildiği dikkati çeker. Bkz. el-Îcî, *el-Mevâkîf*, ss. 421-423; en-Netâyic, vr. 104b-106a.

²³ İçeride münafıklar, dışarıda samimi Müslüman görünenler hariç Hz. Peygamber'in vefatı anında Müslümanların birlik içerisinde olduğunu Âmidî'den naklen ifade eden Cürcânî, ilk ihtilafların içtihad farklılığından kaynaklandığını söyler. Bu iddiasını ispat için Kırtas hadisesi, Üsâme ordusuna katılm esnasında meydana gelen olaylar, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası çıkan ihtilaf, O'nun defnedileceği yer, imamet, Peygamber'e varis olma durumu, zekât vermeyenlere karşı tutum, diyet, kelale gibi konuların Müslümanlar arasında ihtilafa sebep olduğunu, bunun neticesinde ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrıldığını söyler. Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkîf*, (thk. Mahmut Ömer ed-Dimyâtî), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, VIII, ss. 408, 409.

²⁴ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkîf*, VIII, s. 431; en-Netâyic, vr. 100^a.

²⁵ Âmidî'den alıntılar için bkz. en-Netâyic, vr. 108^a.

²⁶ en-Netâyic, vr. 103^a, 106^b.

3. Risâlenin Aidiyeti

Netâyicü'l-İ'tikâdiyye'yi incelerken karşılaşılan meselelerden birisi de eserin aidiyeti konusudur. Eserin başında, ferağ kaydında ve iç sayfalarında eserin aidiyetiyle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Yine içerisinde bulunduğu mecmuada da (fihrist vs.) aidiyetiyle ilgili bilgilere rastlanılmaz.

Müellifin dibâcede “Bu mecmuayı Mevâkîf ve Seyyid Şerîf'in Şerhu'l-Mevâkîf'ından derledim.” ifadelerinden yola çıkarak yapılan kaynak değerlendirmesinde, risâlenin hem metin değerlendirmesi hem de müellif ifadelerinden ayrı bir eser olarak yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla eserin, kaynaklarının birebir kopyası ve istinsahı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Müstakil bir eserin müellifinin zikredilmeyişi, eserin aidiyeti problemini ortaya çıkarmıştır. Kadir Gömbeyaz 2013 yılında düzenlenen Gümüşhânevî Sempozyumu'nda bazı delillerle risâlenin Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî'ye (1813-1893) ait olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ifade etmiştir.²⁷

Gümüşhânevî'nin talebesi el-Hâc Hasan b. Ömer es-Sunkûrî “Zübdetü'l-Akâid ve Nuhbetü'l-Fevâid” isimli eserinin baş tarafında fırka-i nâciyenin itikatlarını fırak-i dâllenin itikadından tefrik ve temyizi içeren mucez ve muhtasar bir risale tertip etmek emelinde olduğunu, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî tarafından kendisine “Netâyic-i İ'tikâdiyye” isminde Arapça, müstakil, küçük hacimli, faydası çok, fırkaları açıklama yönünden benzeri bulunmayan bir risâle verildiğini söyler. Ayrıca bu risâle kendisine itimat edilmesi için yazılmış, Şerhu'l-Mevâkîf ve Makâsıd'dan aynı ibarelerle alınmıştır. Bütün İslam fırkalarının akidelerine ve her bir fırkanın mezhep ve sözlerine dair birçok müşkül meseleyi içerir. Kişinin kendi itikadını fırak-i dâllenin itikadından tefrik ve temyiz etmesi için bu kitaptan daha faydalı başka bir eser yoktur. Sunkûrî, aynı yerde Gümüşhânevî'nin umum faydası için Netâyic-i İ'tikâdiyye isimli eserinin Türkçe'ye çevrilmesini istediğini, kendisinin de işaret edilen emri yerine getirmek, eser bırakmak, müminlere faydası olması için Allah'a dayanarak vakit geçirmeden yazma işine başladığını, eseri de Zübdetü'l-Akâid ve Nuhbetü'l-Fevâid olarak isimlendirdiğini ifade eder.²⁸

İncelediğimiz Netâyic'in Gümüşhânevî tarafından Sunkûrî'ye tercüme edilmesi için verilen “Netâyic-i İ'tikâdiyye” ile aynı eser olduğunu söyleyebilmek için metin, biçim, yöntem, üslup incelemesinin yapılması gereklidir. Sunkûrî'ye verilen “Netâyic-i İ'tikâdiyye” elimizde olmadığına göre bu incelemenin onun çevirisi amacıyla kaleme alınan Zübdetü'l-Akâid üzerinde yapılması daha uygun görülmektedir.

Netâyic'in hem ilk sayfasının üst tarafında hem de başlangıç kısmında tam adı “(Kitâbu) Netâyicü'l-İ'tikâdiyye fî Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye” olarak ifade edilir. Sunkûrî de kendisine Gümüşhânevî tarafından “Netâyicü İ'tikâdiyye” isminde bir risâle verildiğini söyler. Ancak incelediğimiz risaledeki “fî Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye” kısmından bahsetmez. Bu kısmın Sunkûrî'nin ifadelerinde olmaması iki eserin aynı eser olmadığı anlamına gelmez. Zira Keşfü'z-zünûn benzeri kaynaklarda da bu isimle eser bulunmamaktadır.

Yine Zübdetü'l-Akâid hicri 1281 tarihinde basıldığına göre Netâyic-i İ'tikâdiyye'nin bu tarihten önce yazılmış olması ve Gümüşhânevî tarafından Sunkûrî'ye verilmiş olması gereklidir.

²⁷ Kadir Gömbeyaz, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: en-Netâyicü'l-İ'tikâdiyye fî usûli'l-fıraki'l-İslâmiyye, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ed. İhsan Günaydın, Ali Kuzudişli, Adem Çatak), Ankara 2014, s. 751.

²⁸ es-Sunkûrî, el-Hâc Hasan b. Ömer, *Zübdetül-Akâid Nuhbetü'l-Fevâid*, İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhi, İstanbul 1281 (1864), ss. 2,3.

İncelediğimiz Netâyic'in ferağ kaydında bulunan istinsah tarihi ise hicri 24 Zilkâde 1280 (1 Mayıs 1864)tir. Bu da Netâyic'in Zübdetü'l-Akâid'den önce yazıldığına göstergesidir.²⁹

Elimizdeki Netâyic nüshası ile Sunkûrî'ye ait Zübdetü'l-Akâid'in muhteva karşılaştırması da aidiyet konusunda kuvvetli deliller sunacaktır. Çünkü Sunkûrî'nin kendisine tercüme etmesi için verilen eserin tercümesi esnasında onun içerisindeki bilgilere karşı kayıtsız kalması düşünülmemelidir.

Netâyic nüshası, Sunkûrî'nin eserinin başında yaptığı tanımlarla uyuşmaktadır. Onun "Müstakil Arapça bir risâledir." tanımı Netâyic için de geçerlidir. Yine hacminin küçük olduğunu belirttiği risâledeki gibi Netâyic dokuz varaktan oluşmaktadır. Diğer taraftan Sunkûrî'nin "Şânına itimâd olunsun için Şerh-i Mevâkîf ve Mekâsîd'ın bi-aynihî ibâresinden ahz olunub..." ifadesiyle müellifin Netâyic'teki "(Bu eseri) el-Mevâkîf ve Seyyid Şerîf'in yaptığı şerhinden meydana getirdim ve bu mecmuaya itimâdı arttırmak için onların latîf ibarelerini yazdım." ifadeleri de benzerlik arz etmektedir.³⁰

Ayrıca Netâyic'in girişinde "Bu mecmua İslam fırkalarının inançları ve mezheplerinden oluşmaktadır."³¹ ifadesiyle Zübdetü'l-Akâid'deki; "Cemi'i firak-i İslâmiyye'nin akidelerine ve her bir firkanın mezheplerine ve ekâvillerine dair bir alay mesâli müşkile-i câmi"³² ifadesi birbiriyile benzerlik göstermektedir.

Sunkûrî Zübdetü'l-Akâid'i Gümüşhânevi'nin Netâyic-ü İ'tikâdiyye'sinin tercümesi olarak yazdığını ifade etmektedir. Bu sebeple nüshanın Gümüşhânevi'ye aidiyetinin iddia edilebilmesi için elimizdeki nüsha ile Zübdetü'l-akâid arasında içerik benzerliğinin olması gerekmektedir.

Örneğin Zübdetül-akâid'de Sâlihiyye fırkası;

*"On birinci fasıl Mu'tezile'den Sâlihiyye'dir. Bunlar Sâlih nâm bir kimsenin etbâdır. Bunlar, ilim ve kudret ve irâdet ve sem' ve basarın meyyit ile kâim olmalarını câiz görüp pes anın üzerine nâs bu sıfatlarla muttasıflar iken emvât olmalarının cevâzı lâzım gelür. Ve cevherin arazdan hâlî olması lâzım gelür derler. Bunlar dahî bâtıldır."*³³

şeklinde anlatılırken Netâyicü'l-İtikâdiyye'de şöyle anlatılır:

*"Mutezilenin onun birinci fırkası Sâlihiyye'dir. Onlar Sâlihî taraftarlarıdır. Ölünün İlim, kudret, irade, işitme ve görmesinin olmasına cevaz verirler. Bu anlayış onları insanların bu sıfatlarla muttasıf olduğu halde ölü olmasına ve Bâri Teâlâ'nın da hayy (diri) olmamasına cevaz vermeyi gerektirir. Onlar, cevherin tüm arzarlardan arınmış olduğuna cevaz verir."*³⁴

Yine Zübdetül-Akâid'de Süleymâniyye fırkası;

İkinci fasıl; Şia'dan Zeydiyye'nin etbâi Süleymâniyye'dir. Ve ol Süleyman b. Cerir nâm bir kimsenin ashâbidir. Onlar derler ki, imâmet nâs beyninde müşavere iledir. Ve müsliminin hayırlularından iki kişinin intisab ve in'ikâd itmeleriyle sahih olur. Ve Efdal mevcut iken mefdulün imameti sahihtir. Ve dediler ki, Hazreti Ebû Bekir ve Hazreti Ömer hak imamlardır. Lakin Hazreti Ali var iken ümmet anlara

²⁹ Gömbeyaz, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevi'nin Kayıp Fırak Risalesi, ss. 744, 745.

³⁰ Gömbeyaz burada nüshanın kaynakları arasında Sunkûrî'nin Mevâkîfı değil de Makâsîd'ı zikretmesinin muhtemel sebepleri üzerinde durur. Bkz. Gömbeyaz, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevi'nin Kayıp Fırak Risalesi, ss. 745, 745.

³¹ en-Netâyic, vr. 100^a.

³² Sunkûrî, Zübdetü'l-akâid, s.3.

³³ Sunkûrî, Zübdetü'l-akâid, s.48.

³⁴ en-Netâyic, vr. 102^a-102^b.

(onlara) *biat* ettiklerinde hata etmişlerdir. Ve hataları derece-i fiska bâliğ olmuştur. Ve sahâbeden İmam Osman ve Talha ve Zübeyr ve Aişe (r.a.) hazretlerini *ikfar* (tekfir) ettiler.³⁵

şeklinde anlatılırken Netâyicü'l- İtikâdiyye'de şöyle anlatılır:

*Zeydiyye'nin ikinci fırkası Süleymâniyye'dir. O Süleyman b. Cerir'dir. Derler ki; İmamet halk arasındaki şura iledir. Ancak hayırlı iki Müslüman adamla da geçerlilik kazanabilir. Aynı anda fâzıla (daha faziletli) beraber mefdülün (faziletli) olması doğrudur. Ebû Bekir ve Ömer iki imamdır. Ali varken Müslümanlar o ikisine biat ederek imamette hata etse de lakin bu fiska derecesine ulaşmamış bir hatadır. Osman, Talha, Zübeyr ve Aişe kâfir olmuştur.*³⁶

Son örnekte Sunkûrî'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz Ömer'e biat edenlerin hatalarının fiska derecesine ulaştığını ifade etmesi Netâyic ve Şehristânî'deki³⁷ bilgiye muhalif anlam içermektedir. Ancak bu durum Sunkûrî'de çok fazla görülmesi sebebiyle “yazım yanlışı” olarak açıklanabilir. Sunkûrî'nin eseri incelendiğinde ve Zübdetü'l-Akâid elimizdeki nüsha ile karşılaştırıldığında eserin, nüshanın birebir benzeri olduğu söylenemez. Sunkûrî, Netâyic'teki fırkaları ele alırken bazı yerlerde ilave yapmış, farklı bilgiler de vermiştir. Bu da bizi Zübdetü'l-Akâid'in Gümüşhânevî'nin eserinin birebir tercümesi olmadığı, bu eser temel alınarak zenginleştirilmiş yeni bir eser olduğu sonucuna götürmektedir.³⁸

Elimizdeki nüshanın Gümüşhânevî'nin kayıp risâlesi olduğunu iddia edebilmek için Gümüşhânevî'nin Câmîu'l-Mütûn isimli bir başka eserinin fırkalarla ilgili bölümünün incelenmesi gereklidir. Gümüşhânevî, eserini bir kısım talebesinin isteği üzerine elfâz-ı küfür, amellerin ve itikadın tashihi amacıyla yazmıştır.³⁹ Eserde sistematik bir fırka tasnifi yapılmamıştır. O fırkalar hakkındaki fikirlerini yeri geldikçe ele almış, ancak asıl bilgileri ikinci bölümde vermiştir. Gümüşhânevî, Netâyic'de olduğu gibi sistematik olmasa da 73 fırka hadisini temel almıştır.⁴⁰ Yine mezhep tasnifini küfür ayırımına göre yaparak dalalette olan İslam fırkalarının yedi olduğunu, bunların Mu'tezile, Şîa, Havâric, Mürchie, Neccâriyye, Cebriyye, Müşebbihe'den oluştuğunu ifade eder. Bu da Netâyic'teki fırka-i nâciye haricindeki fırka tasnifiyle örtüşmektedir. Ayrıca “Sapık Fırkaların halleri” başlığı altında diğer fırkaların ana fırkalarla irtibatını kurar.⁴¹ Buna göre Netâyicü'l-İ'tikâdiyye ile Câmîu'l-Mütûn'daki fırka tasnifi benzerlik göstermektedir.

Netâyicü'l-İ'tikâdiyye'nin gerek Sunkûrî'nin Zübdetü'l-akâid'i gerek Gümüşhânevî'nin Câmîu'l-Mütûn'u ile yukarıda ifade edilen benzerlikleri göstermesi Gömbeyaz'ın ileri sürdüğü eserin kuvvetle Gümüşhânevî'ye ait olduğu iddiasının doğru olabileceğini göstermektedir. Ancak Gömbeyaz'ın karşılaştırma, tahlil ve değerlendirmelerine ilave olarak yeni değerlendirilmelerin de yapılması gereklidir.

4. Risâlenin Yöntemi

Girişte ifade ettiğimiz üzere Netâyicü'l-İ'tikâdiyye, fırka tasnif geleneği olarak Eş'arî fırak geleneğini içerisinde yer almaktadır. Bu geleneğin en önemli özelliği 73 şubeli tasnif sistemini

³⁵ Sunkûrî, Zübdetü'l-akâid, s.66.

³⁶ en-Netâyic, vr. 106^a.

³⁷ Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 145.

³⁸ Gömbeyaz, Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî'nin Kayıp Fırak Risalesi, s. 748.

³⁹ Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâüddin b. Mustafa, *Câmîu'l-Mütûn fî Hakkı Envâi's-Sıfâti'l-İlâhiyye ve'l Akâidi'l-Mâtürîdiyye ve Elfâzi'l-Küfr ve Tashîhi'l- A'mâli'l-Acibiyye*, Dâru't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul 1273 h. s. 1, 2.

⁴⁰ Kıyasettin Koçoğlu, “Ahmed Ziyâuddin Gümüşhânevî'nin İslam Mezheplerine Bakışı”, *Milel ve Nihal*, İstanbul 2010, c. 7, sy. 3, s. 121.

⁴¹ Koçoğlu, Ahmed Ziyâuddin Gümüşhânevî'nin İslam Mezheplerine Bakışı, s. 122.

kullanmış olmasıdır. Çünkü insanların 73 fırkaya ayrılması Hz. Peygamber'in hadisinde belirtilen mucizenin gerçekleşmesi demektir.⁴² Bunun neticesinde Netâyic'te fırka sayılarını yetmiş üçe tamamlama gayreti belirgin olarak görülmektedir. Müellif eserin sonunda sapık fırkaları 72 olarak ifade eder:

*"İşte onlar, Peygamber'in s.a.v. "hepsi cehennemdedir" dediği sapık fırkalar"dır. Sapık fırkaların tamamı yetmiş iki fırkadır. Çünkü Mu'tezile'yi yirmi fırka arz etmişim. Aynı şekilde Şîa'yi yirmi iki fırka olarak arz ettim. Hâricilik yirmi fırka, Mürcie beş fırka, Neccâriyye üç fırka, Cebriyye bir fırka, Müşebbihe aynı şekilde bir fırka, tamamı yetmiş iki fırkadır."*⁴³

Risâlenin ilk sayfasında ele alınan Fırka-i Nâciye ile sayı yetmiş üçe tamamlanmaktadır. Müellif ana fırkaları sekiz grupta ele alır. Alt fırkalar bakımından Mu'tezile'yi yirmi, Şîa'yı üç ana fırka olarak kabul eder. Üç fırkadan Gulât-ı Şîa'yı on sekiz, Zeydiyye'yi üç, İmâmiyye'yi tek fırkaya ayırır. Şîa'nın toplam rakamında ana fırka isimlerini hesap etmez. Havâric'i yirmi fırkaya ayıran müellif Mürcie'yi beş, Neccâriyye'yi üç, Cebriyye, Müşebbihe ve Fırka-i nâciye'yi tek fırka olarak kabul eder.

73 şubeli tasnif sisteminin kullanılmasından kaynaklı sorunlar Netâyic'te de kendisini gösterir. Risâle içerisinde yetmiş üçten fazla fırka ismi zikredilmesine rağmen sayıyı tamamlama gayreti bazı fırkaları görmezlikten gelmeye sebep olmuş görünmektedir. Müellif, ilk olarak ele aldığı Fırka-i Nâciye'den bahsederken kurtuluşa eren fırkaları Eş'ariler, Muhaddis Selefiler⁴⁴, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak sayar. Ancak bu üç fırkayı sayıya dâhil etmez. Yine Müşebbihe'yi anlatırken Mudar, Kehmes, Hüceymî, Haşviyye, Kerrâmiyye fırkalarından bahseder. Ancak fırka sayılarında ve tasniflerinde bu fırkalar yer almaz. Yine Cebriyye konusunda Cebriyye-i Mutavassıta arasında saydığı Dırâriyye, fırka sayısı ve tasnifin bir ögesi değildir.⁴⁵ Netâyic'teki tasnif sistemi $1(\text{fırka-i nâciye})+20+22+20+5+3+1+1=73$ şeklindedir.

Diğer taraftan Netâyic'teki fırka isimlendirmelerinde 73 fırkalı tasnif geleneği, muhalifler ve yaşanan olayların etkisi görülür. 73 fırkalı tasnif geleneğinin bir sonucu olarak fırkaların çoğu kurucusunun ismi veya nisbesine nisbet "Yâ" sı yani "-iyye" izafe edilerek isimlendirilmiştir. Bu da bazı teferruata ait konularda farklı düşüncesi olan kişilerin isim veya nisbeleri etrafında gerçekte bulunmayan fırka isimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Netâyic'teki Câhiziyye, Sümâmiyye, İşkâfiyye gibi fırkalar bu tür fırkalardandır.⁴⁶

Netâyic'teki bazı fırkaların isimlendirmesinde muhaliflerin de etkisi görülmektedir. Aşağılama ve hakaret maksadıyla yapılan bu isimlendirme tarzı Gulât'ın alt fırkaları arasında sayılan Şeytâniyye'de belirgin olarak görülmektedir. Sünnilerce Şeytânü't-Tâk, Şiiler tarafından Mü'minü't-Tâk lakabıyla bilinen Ebû Ca'fer el-Ahbel'in takipçilerine verilen Şeytâniyye ile Gulât-ı Şîa'dan Gurâbiyye ve Zemmiyye fırkalarının isimleri bunun örnekleridir.⁴⁷

⁴² en-Netâyic, vr. 100^a.

⁴³ en-Netâyic, vr. 108^b.

⁴⁴ Burada kastedilen (es-selef mine'l-muhaddisin) geçmiş/erken dönem muhaddislerdir.

⁴⁵ en-Netâyic, vr. 108^a.

⁴⁶ Watt, bu fırkaların sapık fırkaları tamamlamak için fırka olarak kabul edildiğini, gerçekte bu şahısların teferruata ait konularda ana fırkadan ayrıldığını belirtir. Gerçekte teferruat ayrılıklarının onların ayrı bir fırka olarak sayılma sebebi olmadığını belirtir. Ayrıca bunlar çağdaşları tarafından ayrı bir zümreleşme olarak kabul edilmemişlerdir. W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Rûhi Fırlalı, İstanbul 1998, s. 4, 275-278. Mustafa Öz de bazı mezhepler tarihi kaynaklarında Esvâriyye'nin fırka olarak isimlendirildiğini, ancak Esvâriyye'nin fırka oluşturacak hacimde takipçisinin bulunmadığını söyler. Mustafa Öz, "Ali el-Esvârî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, s. 392.

⁴⁷ Bkz. en-Netâyic, vr. 104^a-104^b.

Aynı şekilde Netâyic'teki bazı fırka isimlerinin de hikâye kaynaklı olduğu dikkati çeker. Risâlede anlatılan Vasıl b. Atâ ile hocası Hasan-ı Basri arasındaki olay Mu'tezile ismini ortaya çıkarmıştır.⁴⁸

73 şubeli tasnif geleneğinin benimsenmesi, fırkaların takdimi ve ele alınışlarını da etkilemiştir. Çünkü müellif, bir fırka hariç diğer yetmiş iki fırkanın sapkın ve cehenneme gidecekler olduğu yargısıyla esere başlamıştır. Bunun neticesinde fırka anlatımlarında fırkaların ortak noktalarından çok ayrıldıkları noktalar üzerine yoğunlaşmıştır. Risalenin sonunda yetmiş iki fırkanın sapık olduğu yargısıyla konuyu tamamlamıştır. Müellif her ne kadar "Bu mecmu'a İslam mezheplerinin inanç ve yollarını içeren bir mecmu'adır"⁴⁹ diye eserin içeriği hakkında bilgi verse de içerikten eserin kurtuluşa eren fırka ile sapık fırkaları tespit amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Ancak eserin yazılış amacı farklı olsa da fırka anlatımlarında kötüleme, olumsuzlaştırma gibi tutumların görülmediği tasviri bir metot benimsendiği dikkati çekmektedir. Bu da Eş'ari firak geleneğinde Şehristânî ve sonrası oluşan üslubun yansması olsa gerektir.

Netâyic'te ana ve alt fırkaların tespiti Âmidî, İcî ve Cürcânî'deki fırkalarla aynıdır. Ancak müellif tertipte değişikliğe giderek, kaynaklarındaki uygulamanın aksine⁵⁰ Fırka-i Nâciye'den en başta bahseder. Daha sonra diğer fırkalara geçer.⁵¹ Bu da müellifin Bağdâdî'nin fırka-i nâciye'den en sonda bahsedilmesi⁵² yöntemini benimsemediğini gösterir.

Müellif fırkaları ele alırken tarihlendirme yapmamıştır. Ancak alt fırkaları ele alırken çoğu yerde tarihi bir sırayı gözetmediği anlaşılmaktadır. Bazı yerlerde fırkaların birbirleriyle olan ilişkilerini, hangi fırkanın diğerinin takipçisi olduğunu belirtme ihtiyacı hissetmiştir.⁵³

Yine fırka tanımlarına genellikle ilk önce kaçınıcı fırka olduğunu belirterek başlar, ardından fırkanın ismini ve kurucusunun ismini zikreder. Daha sonra görüşlerini ele alır. Görüşlerin dışında fırkaların ortaya çıktığı dinî, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik ortamdan bahsetmez. Mu'tezile hariç diğer fırkaların ortaya çıkış sebepleri üzerinde durulmaz. Müellif dibâcede eseri yazarken konuları ele aldığını, delillerden bahsetmediğini belirtir. Çünkü her fende en doğru amaç delilleri değil, konuları ezberlemektir.⁵⁴

5. Risalenin Muhtevası

Müellif Netâyicü'l-İ'tikâdiye'ye hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra Hz. Peygamber'in âline ve ashabına hürmet etmeyi ve onları tenkitten kaçınmayı emreden hadislerden bazılarını zikreder. Risâlenin içeriği, kaynakları, isimlendirmesi ve yönteminden bahsettikten sonra mezheplerin tasnifine geçer.

⁴⁸ en-Netâyic, vr. 100^a-100^b.

⁴⁹ en-Netâyic, vr. 100^a.

⁵⁰ Âmidî, İcî ve Cürcânî fırka-i nâciye konusunu en son ele almışlardır. Bkz. Seyfüddin el-Âmidî, *Ebkârü'l-Efjâr fî Usûli'd-Dîn*, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî, V, Matbaatü Dâri'l-Kütüb ve'l Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 1424/2004, s. 96, 97; el-İcî, el-Mevâkif, s. 429, 430; Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkif, VIII, s. 431,432.

⁵¹ en-Netâyic, vr. 100^a.

⁵² el-Bağdâdî, Abdülkâhir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, TDV Yayınları, Ankara 2014, ss. 245-295.

⁵³ Örneğin Amriyye'nin Vâsiliyye gibi düşündüğünü fık konusundaki görüşleri dolayısıyla ayrıldığını belirtir. Yine Esvâriyye'nin Nazzâmiyye ile aynı görüşte olduklarını, ancak bazı ilaveler yaptıklarını söyler. Ca'feriyye'nin İskâfiyye ile aynı düşündüğünü ancak bazı ilave görüşlerini olduğu ifade edilir. Bkz. en-Netâyic, vr. 101^a, 101^b.

⁵⁴ en-Netâyic, vr. 100^a.

Fırka-i Nâciye

İslam fırkalarını Mu'tezile, Şîa, Havâric, Mürcie, Cebriyye, Neccâriyye, Müşebbihe, Nâciyye olmak üzere sekiz ana grupta ele alan müellif, fırkalar hakkında bilgi vermeye başlamadan önce ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını, bir fırka hariç diğerlerinin cehennemde olduğundan bahseden hadisi zikreder. Sonra bu hadisin Hz. Peygamber'in haber verdiği mucizelerden birisi olduğunu ifade eder. Yine fırka sıralamasında en son sırada zikrettiği Fırka-i Nâciye'nin (Kurtuluşa eren fırka) kimlerden meydana geldiğini açıklayarak fırka tanımlarına başlar. Buna göre, kurtuluşa eren fırka Hz. Peygamber'in "Benim ve ashabımın yolunda olanlardır." sözüyle açıklanmıştır. Hz. Peygamber ve ashabının yolunda olanlar ise **Eş'ariler, Geçmiş/Erken dönem Muhaddisler, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat** ile bunların yoluna tabi olanlardır.

Müellif, Fırka-i Nâciye'nin kimler olduğunu belirttikten sonra konuyu biraz daha ayrıntılandırarak Fırka-i Nâciye mensuplarının ortak görüş ve düşüncelerinden bahseder. Buna göre onlar;

1. Ehl-i hevâ'nın bidatlerinden uzak durular.
2. Âlemin sonradan yaratılışı (hâdis) ve Allah'ın varlığı konusunda hemfikirdirler. Allah kendisinin dışındaki varlıkları yaratan, ilim, kudret ve çeşitli sıfatlarla muttasıf ezeli bir varlıktır. O'nun zıttı ve benzeri yoktur. Hulûlü de söz konusu değildir. Zâtıyla hâdis değildir. O'nun için çevre, mesafe ve yön de yoktur. Allah hareket etmez ve yer değiştirmez. Müminlerin sahip olduğu noksan sıfatlar Allah'ta bulunmaz. O bilgisiz ve yalancı değildir. İstedığı olur, istemediği olmaz. Ayrıca hiçbir şeye muhtaç olmayan, ganidir.
3. Allah mükâfatlandırılan bir varlık olup mükâfatlandırması fazlıdır. Bunun için herhangi bir durumun var olması gerekmez. Adaletiyle de cezalandırır. Fiillerinde bir amaca gerek yoktur.
4. Allah fiillerinden dolayı zulümle vasıflandırılmaz. Parçalara ayrılamaz. O'nun nihâyeti ve sınırı yoktur. Ayrıca O'nda yarattığı varlıklardaki noksanlık ve fazlalık da bulunmaz.
5. Âhîret'in varlığı, ceza ve hesaplama, sırat ve mizan, cennet ve cehennem yaratılması haktır. Cennet ehli cennette ebedi olarak kalacaktır. Günahkâr olanlar affedilir. Şefaât ise gerçektir.
6. Hz. Âdem'den itibaren Hz. Muhammed'e kadar mucizelerle peygamberler gönderilmesi gerçektir.
7. Bey'atü'r-Rıdvân ve Bedir'e katılanlar cennet ehlidir.
8. İmam tayin etmek, mükellef olanların üzerine vâciptir. Hz. Peygamber'den sonra hak imam Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali (r.a.)'dir. İmamların kendi aralarındaki üstünlüğü bu tertibe göredir.
9. Allah'ı inkâr etmek, O'na şirk koşmak, nübüvveti ve Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etmek, haram olduğunda icmâ edilmiş konuların helal sayılması hariç ehl-i kible tekfir edilemez. Ancak üzerinde zannî icmâ ve ihtilaf olan bir konuda da kişi tekfir edilmez. Bunların dışındakiler mübtedia (bidatçi) olarak kabul edilir.⁵⁵

Mu'tezile

Fırka-i Nâciye'den sonra fırka tanımlarına geçen müellif, büyük İslam fırkalarından birincisinin Mu'tezile olduğunu ifade ettikten sonra fırkanın ortaya çıkış süreci hakkında bilgiler verir ve isimlendirme konusunu ele alır. Buna göre "Mu'tezile" ismi Vâsıl b. Atâ'nın Hasan-ı Basrî'den ayrılması dolayısıyla verilmiştir. Diğer taraftan fiilleri kulun kudretine nispet etmeleri ve onlardaki takdiri inkâr etmeleri sebebiyle "Kaderiyye" olarak da isimlendirilmiştir. Mu'tezile bu ismin kaderi kabul edenlere verilmesinin daha uygun olacağını söyleyerek bunu reddeder. Müellife göre ise hem kaderi kabul edenler hem de kaderi reddetme konusunda aşırıya gidenler

⁵⁵ en-Netâyic, vr. 100^a.

için bu ismin kullanılması doğrudur.⁵⁶ Ancak Hz. Peygamber'in Kaderiyye ismini "Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir." ve "Onlar kader konusunda Allah'ın hasımlarıdır." sözleri sebebiyle kaderi kabul edenlere bu ismi atfetmek mümkün değildir.

Mu'tezile'ye göre kulları ile ilgili en iyiyi (aslah) yapmak ve itaatkâr olanlara mükâfat vermek Allah'ın üzerine vaciptir. O üzerine vacip olanı ihlal etmez. Bu ise adalettir. Ayrıca birçok kadimlerin ispatından çekindiklerinden kadim sıfatları da reddederler. Bunu da "tevhid" olarak kabul ederler. Mu'tezile bu görüşleri dolayısıyla kendisini "bâbü'l-adl ve't-tevhîd" olarak da isimlendirir. Mu'tezile'nin bu konudaki görüşlerine itiraz eden müellif, itiraz sebeplerini açıklar. Daha sonra Mu'tezile fırkalarının ortak düşüncelerini sıralar:

1. Kıdem sıfatı sadece Allah'a aittir. Bu sebeple Allah'a bu konuda hiçbir kişi veya sıfat ortak olamaz.
2. Allah'ın kelamı mahlûktur. Harf ve seslerden meydana gelmiştir.
3. Allah âhirette gözlere görülemez.
4. Hüsün ve kubuh akılla ilgilidir. (İyi ve çirkin akılla bilinir.)
5. Allah'ın yaptıklarında hikmet ve maslahatı gözetmesi, itaatkârları ve tevbe edenleri mükâfatlandırması, büyük günah işleyeni cezalandırması vaciptir.

Müellif, Mu'tezile'nin yukarıda ifade edilen görüşlerde hemfikir olduğunu ancak farklı görüşleri dolayısıyla yirmi alt fırkaya ayrıldığını bu fırkalardan bazısının bazısını küfürle itham ettiğini söyler.⁵⁷

Mu'tezile'nin birinci fırkası Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) taraftarlarının oluşturduğu Vâsiliyye'dir. Vâsiliyye'nin görüşlerini dört esasta ele alan müellif onların filozofların etkisinde kalarak Allah'a ait sıfatları reddettiklerini söyler. Onlara göre kul fiillerini kendi kudretiyle yapmaktadır. Şerrin Allah'a izafesinden sakınılmalıdır. "el-menzile beyne'l-menziyeteyn"i de kabul ederler. Hz. Osman ve Hz. Ali ile katilleri arasında bir taraf hata yapmıştır. Cemel savaşı sonrası Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'in şahitlikleri kabul edilmez.⁵⁸ Mu'tezile'nin ikinci fırkası ise Amriyye'dir. Ebû Osman Amr b. Ubeyd b. Bâb el-Basrî (ö. 144/761) taraftarlarıdır. Vâsiliyye'nin görüşlerine sahip olan Amr b. Ubeyd, onlardan ayrı olarak fâsık kavramının sınırlarını genişletmiştir. Ona göre Hz. Osman ve Hz. Ali'nin yaşadığı olaylarda her iki taraf da fâsıktır.

Mu'tezile'nin üçüncü fırkası Hüzeyliyye'dir. Ebü'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl b. Abdillâh el-Allâf el-Abdî el-Basrî (ö. 235/849-50 [?]) taraftarlarına verilen isimdir. İtizâli görüşlerini Osman b. Hâlid et-Tâvil'den alan Allâf'a göre cennet ehlinin hareketleri zorunludur. Orası mükâfat ve ceza yeridir. Bu sebeple kişi takdir edilenlere uymakla yükümlüdür. Ayrıca Allah birdir, çoğaltılamaz. İlâhî sıfatlar zatının ayındır. Allah'ın emir, nehiy, haber ve istihbar gibi bazı sözleri mahalde gerçekleşir, "Kün"/ "كُنْ" emri⁵⁹ gibi bazıları da mahalde gerçekleşmez. İtikadî konularda bir bilginin delil olabilmesi için haber, içlerinde bir veya daha fazla cennet ehlinin olduğu yirmi kişiye ait olmalıdır. Allah'ın evliyalı masumdurlar, yalan söylemez, günah işlemezler. Onların sözleri hüccettir.⁶⁰

Mu'tezile'nin dördüncü fırkası Nazzâmiyye'dir. Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr b. Hâni' en-Nazzâm (ö. 231/845) taraftarlarıdır. Müellif, Nazzâm'ın filozofların görüşlerinden etkilendiğini,

⁵⁶ Müellifin bu her iki gruba da "Kaderiyye" denilmesinin doğru olduğu kanaatinde olması ismi gramer kuralları açısından doğru kabul ettiği anlamında anlaşılabilir. Aksi halde daha sonraki cümlede Hz. Peygamber'in sözleri dolayısıyla kaderi kabul edenlerin "Kaderiyye" olarak isimlendirilmesinin mümkün olmadığını söylemesine aykırı bir durum ortaya çıkar.

⁵⁷ en-Netâyic, vr. 100^a.

⁵⁸ en-Netâyic, vr. 100^b-101^a.

⁵⁹ Bakara, 2/117.

⁶⁰ en-Netâyic, vr. 101^a.

Kaderiyye'nin şeytanlarından olduğunu belirttikten sonra onun görüşlerinden bahseder. Nazzâm'a göre Allah dünya hayatında kulların faydasına olmayan şeyleri yapmaz. Âhirette de azap ve mükâfatı artırmaya gücü yetmez. İnsan gerçekte ruhtur. Beden ruhun aletidir. Ruh bedende hareket eden latif bir cisimdir. Cevher arazlardan oluşmuştur. Nazzâm filozofların etkisiyle imanla küfrün bir olduğunu söylemiştir. Onlar durum itibariyle hariçte birbirlerinden ayrılırlar. Yine Allah bitki, maden, hayvan, insan ve diğer şeyleri bir defada yaratmıştır. Meydana gelme ve ortaya çıkmaları öncelik ve sonralık durumuyla ilgilidir. Kur'an'ın nazmı değil, içeriğindeki geçmiş ve gelecekle ilgili gayb haberleri mucizedir. Allah Arapları serbest bırakmış olsaydı onlar Kur'an'ın bir benzerini veya ondan daha fasih olanını ortaya koyabilirdi. Diğer taraftan Nazzâm'ın tevâtür haber, icmâ, kıyas, tafra, imamet konularında da görüşleri mevcuttur.⁶¹

Mu'tezile fırkalarının beşincisi ise Ali el-Esvârî'nin (ö.240/854) taraftarlarından oluşan Esvâriyye'dir. Nazzâmiyye'nin görüşlerine ilaveten Allah yokluğunu bildirdiği bir şeyi yapmaya kâdir olmadığını delilleriyle iddia eder. Müellif Netâyic'de Mu'tezile'nin altıncı fırkası olarak İskâfiyye'yi ele alır. Ebû Ca'fer el-İskâfî'nin (ö. 240/854) taraftarlarına göre Allah akıllılara zulüm etmeye kâdir değildir. O ancak deli ve çocuklara zulmedebilir.

Mu'tezile'nin diğer bir fırkası ise İskâfiyye'yi takip eden ancak onlardan farklı olarak ümmetin içerisinde fâsık ve zındıklardan daha kötülerinin bulunduğu, şaraba had cezasının icmâ hatası olduğuna inanan Ca'fer b. Harb (ö. 236/850-51) ve Ca'fer b. Mübeşşir'in (ö. 234/849) görüşlerini benimseyenler, yâni Ca'feriyye'dir.⁶²

Tevellüd nazariyesini ilk defa ortaya atan Bişr b. Mu'temir'in (ö. 210/825) taraftarlarının oluşturduğu Bişriyye, Mu'tezile'nin sekizinci fırkasıdır. Netâyic'de Müellif tarafından Ebû Mûsâ İsâ b. Sabîh (Subeyh) el-Murdâr el-Basrî (ö. 226/841) taraftarlarının oluşturduğu Murdâriyye, Mu'tezile'nin dokuzuncu fırkası olarak ele alınır. Mu'tezile'nin onuncu fırkası Hişâmiyye Mu'tezile âlimlerinden Hişâm b. Amr el-Fuvatî'nin (ö. 218/833'ten önce) mensuplarına verilen isimdir. Müellife göre Hişâm b. Amr kader ile ilgili görüşlerinde diğer Mu'tezililerden daha ileri gitmiştir. Ona göre Allah'ın "vekil" olarak isimlendirilmesi doğru değildir. Müvekkil, vekilden üstün olduğuna göre Allah her şeye gücü yetense müvekkilden daha aşağı bir konumda nitelenemez. Kur'an'da helal ve harama dair delil yoktur. İmamet için ittifak edilmelidir. Cennet ve cehennem henüz yaratılmamıştır. Çünkü var olmalarının bir faydası yoktur. Namaza şartlarına riayet ederek başlayıp sonra bozanların namazının ilk bölümü günahtır.⁶³

Mu'tezile'nin on birinci fırkası olarak Sâlihiyye'yi ele alan müellif, on ikinci fırka olarak Ahmed b. Hâbit'in (ö.232/846-47) taraftarları Hâbitiyye'den bahseder. Onlar Nazzâm'ın takipçileri olup âlemde kadim Allah ve yaratılmış olan ilâh (Mesih) olmak üzere iki ilâh olduğuna inanırlar. Bunlarla ilgili Kur'an'dan deliller getiren Ahmed b. Hâbit ve taraftarları kâfir ve müşrik olarak nitelenmişlerdir. Mu'tezile'nin on üçüncü fırkası Hadesiyye de Hâbitiyye'nin görüşlerini benimsemekle birlikte tenasüh görüşüyle onlardan ayrılır.

Netâyic'de on dördüncü Mu'tezile fırkası olarak Muammeriyye zikredilmektedir. Onlara göre Allah sadece cesetleri yaratmıştır. Arazları cisimler meydana getirir. Zamanla ilgili bir konu olduğu için Allah kıdem sıfatıyla vasıflandırılmaz. Yine Allah kendi nefsinin bilmez. Çünkü Allah bu durumda âlim olmasının yanında mâlum (bilinen) durumunda olurdu ki bu ise mümteni, olması düşünülemeyendir. İnsanın irade dışında fiili yoktur.

⁶¹ en-Netâyic, vr. 101^a-101^b.

⁶² en-Netâyic, vr. 101^b.

⁶³ en-Netâyic, vr. 102^a.

Mu'tezile'nin on beşinci fırkası Sümâme b. Eşres (ö. 213/828) taraftarlarının oluşturduğu Sümâmiyye'dir. Onlara göre mütevellid fiillerin faileri yoktur. Mütevellid fiiller sebebi yapana isnat edilemez. Bu fiiller Allah'a da isnat edilemez. Çünkü Allah'tan çirkin bir şeyin meydana gelmesi gerekmez. Bilgi nazar ile meydana gelir. İnsanın irade dışında fiili yoktur. Yahudi, Hristiyan, zındık, hayvan ve çocuklar âhirette toprak olacaklar, cennet ve cehenneme giremeyeceklerdir.⁶⁴

Mu'tezile'nin on altıncı fırkası Hayyâtıyye, Ma'dûm (yokluk) görüşüyle ön plana çıkan Ebu'l-Hüseyin el-Hayyât (ö. 300/913[?]) taraftarlarından oluşmaktadır. Onlara göre bir şey mâdûm halinde sabit bir şeydir. Kul fiillerini kendisi yapandır. Allah'ın iradesi kendi fiillerini yaratması, kullarının fiillerini ise emretmesidir. O'nun görmesi ve işitmesi ise bunlara bağlı olan şeyleri bilmesidir. Mu'tezile'nin on yedinci fırkası Câhiziyye'dir. Önemli Arap edebiyatçılarından olan Amr b. Bahr el-Câhiz (ö. 255/869) tarafından ortaya atılmış fikirlerin etrafında ortaya çıkan bir fırkadır. Onlara göre bilgi zaruri olup gerçekte irade yoktur. Cisimler çeşitli tabiatlara sahiptir. Allah, cehennem ehlini oraya koymaz. Cehennem, ehlini kendisine çeker. Hayır da şer de kulun fiilidir. Kur'an ceset olup bazen erkeğe bazen de kadına dönüşür.

Mu'tezile'nin on sekizinci fırkası olarak Kâ'biyye'yi ele alan müellif, Ebû'l-Kasım el-Kâ'bî el-Belhî'nin (ö. 319/931) Bağdat Mu'tezilesinden ve Hayyât'ın talebelerinden olduğunu söyler. Ka'biyye'ye göre Allah'ın fiilleri iradesi dışında gerçekleşir. O'nun mürid olması fiillerini yaratması anlamındadır. Kendisinden başkasının fiillerine mürid olması ise o fiilleri emreden olması demektir. Ka'bî, hocası Hayyât gibi düşünerek Allah'ın kendisini ve başkasını görmediğini, ancak onları bildiğini ifade eder.

Mu'tezile'nin on dokuzuncu fırkası Cübbâiyye'dir. Basra Mu'tezilesinden Ebû Ali el-Cübbâî'ye (ö. 303/916) göre Allah'ın iradesi hâdistir. O bu iradesiyle ister. Onun bir mahalli yoktur. Allah mütekellim olup kelamını bir cisimde yaratır. Âhirette görülmez. Kul kendi fiillerini yaratandır. Büyük günah işleyen ne mümin ne de kâfirdir, tevbe etmeden vefat ederse ebedi olarak cehennemde kalacaktır. Evliyanın kerameti yoktur. Allah'ın mükellefe (sorumlu) lütufta bulunması ve onun için en uygun olanı gözetmesinin bir gereği olarak sorumluluk yüklediği kişinin akli özelliklerini tam olarak vermesi, sorumluluğun gerekçelerini yerine getirmesi üzerine vaciptir. Nebiler masumdur. Allah ilim sıfatı olmadan zatını bilir. O'nun semî ve basîr olması, O'nda bir âfet (yok-ölü olma) olmamasıdır. Allah'ın ivaz (kötülüklerle karşılık) olarak elem vermesi caizdir.

Müellif yirminci ve son Mu'tezile fırkası olarak Behşemiyye'den bahseder. Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/933) ve taraftarlarının oluşturduğu fırkaya göre icmâ ve hikmete aykırı da olsa günah olmadan ayıplama ve cezalandırma olabilir. Büyük günahına tevbe eden ile çirkin olduğunun farkında olarak diğer günahları işleyenin tevbesi olmaz. Kâfirin en küçük bir günahta ısrarı Müslümanlığını sahih olmaktan çıkarır. Kudretin bulunmadığı durumda tevbe makbul değildir. Yalancı dilsiz hale gelir ve sonra tevbe ederse tevbesi sahih değildir. Zina yaptıktan sonra cinselliğini kaybeden kişinin bu durumdaki tevbesi de kabul değildir. Allah malum, meçhul, kadim, hâdis olmayan bir haldedir.⁶⁵

Şîa

en-Netâyicü'l-İtikâdiyye'de İslam fırkalarının ikincisi olarak Şîa'dan bahsedilir. Müellif Şîa'yı Hz. Ali tarafında yer alanlar olarak tanımlar. Buna göre onlar, Hz. Peygamber'den sonra imamın hem gizli hem de açık nasla Hz. Ali'ye ait olduğuna, imametin zorla Hz. Ali ve onun

⁶⁴ en-Netâyic, vr. 102^a-102^b.

⁶⁵ en-Netâyic, vr. 103^a.

çocuklarından alınamayacağına inanırlar. İmamet ya başkalarının zulmüyle ya da kendisi veya evlatlarının biat etmesiyle onların elinden alınabilir.

Müellif Şîa'yı Gulât, Zeydiyye ve İmâmiyye olmak üzere üç ana fırkaya ayırır. İlk önce gulât fırkaları hakkında bilgi vererek bunların on sekiz fırkaya ayrıldığını belirtir ve gulât-ı Şîa'yı tanıtmaya başlar.

Gulât-ı Şîa'nın ilk fırkası olarak Sebeiyye'yi ele alan müellife göre bu fırka, Abdullah b. Sebe'nin düşünceleri etrafında ortaya çıkmıştır. O Hz. Ali'nin imametini vacip olduğunu ilk defa iddia eden kişidir. Ona göre Hz. Ali ölmemiştir. O yeryüzüne incek ve orayı adaletle dolduracaktır. Diğer tarafta müellif gulât fırkalarının ikincisi olarak Hz. Ali'ye biat etmemeleri sebebiyle sahabeyi, imamet konusunda hakkını aramamasından dolayı da Hz. Ali'yi tekfir eden, imametini tenasühünü iddia Kâmilîyye'yi ele alır. Üçüncü olarak ise Hz. Ali, Muhammed b. el-Hanefiyye-Ebü Haşim ve firkanın kurucusu Benân [Beyân] b. Semân'dan oluşan tenâsüh silsilesi oluşturan Benâniyye [Beyâniyye], dördüncü olarak Allah'ın insan suretinde bir adam olarak niteleyerek O'nu cisim olarak tasvir eden Muğîriyye'nin görüşlerinden bahseder. Ona göre beşinci gulât fırkası ise Allah'ın ruhunun silsile halinde Abdullah b. Muâviye'ye (ö. 129/746-47) ulaştığını iddia eden Cenâhiyye'dir. Kendisinin Allah'ın huzuruna çıktığını, başının O'nun tarafından okşandığını, sonra tebliğde bulunması için yeryüzüne gönderildiğini ayetleri delil göstererek iddia eden Ebû Mansûr el-İclî (ö.123/741[?]) ve taraftarlarından oluşan Mansûriyye'yi altıncı gulât fırkası olarak ele alır.⁶⁶

Kendisinin nebi olduğunu iddia Ebü'l-Hattâb el-Esedî (ö.138/75[?]) ve taraftarlarından meydana gelen Hattâbiyye yedinci gulât fırkası, Cebrâil'in peygamberliği yanlışlıkla Hz. Muhammed'e getirdiğini iddia eden Gurâbiyye sekizinci fırka, Hz. Muhammed'i zemmeden Zemmiyye ise dokuzuncu fırkadır. Gulât'ın onuncu fırkası ise Allah'ın cisimlere benzediğini, ceset olduğunu, hareket ettiğini iddia eden Hişâmiyye'dir.⁶⁷

Gulât'ın on birinci fırkası sıfatların sonradan yaratıldığını, sıfatların yaratılması öncesi Allah'ın hayat sahibi olmadığını iddia eden Zürâre b. A'yen et-Temîmî'nin (ö. 150/767) taraftarları Zürâriyye; on ikinci fırkası Allah'ın meleklerin taşıdığı arşın üstünde olduğunu iddia eden Yûnusiyye, on üçüncü fırkası Allah'ın cisim değil, insan suretinde bir nur olduğunu iddia eden Şeytâniyye, on dördüncü fırkası Allah'ın hulûlünü iddia eden, haramları helal sayan Rizâmîyye, On beşinci fırkası, dünyayı yaratma sorumluluğunun Hz. Muhammed'e tevdi edildiğini, onun da dünya ve içindekileri yarattığını söyleyen Mufavvîdiyye'dir. On altıncı fırka ise Allah'ın belirli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın başka bir şekilde gerçekleşmesi anlamındaki bedâyî caiz kabul eden Bedâiyye; on yedinci fırkası Allah'ın Ali suretinde hulûlünü iddia eden Nusayriyye/İshâkiyye'dir.⁶⁸

Müellif, gulât'ın on sekizinci ve son fırkası olarak İsmâiliyye'den bahseder. İsmâiliyye'nin yedi farklı ismi bulunduğunu belirten Müellif, Kur'an'ın zahirini değil, bîatını önemsemelerinden dolayı Bâtîniyye, insanları İsmâilî olmaya davet eden kişiden dolayı Karâmita, haramları helal, helalleri haram saymaları sebebiyle Tahrimîyye, şeriatı tebliğ eden resulün yedi kişi olduğunu söylemeleri dolayısıyla Sebiyye, bir kısım İsmâiliyye mensubunun Bâbek el-Hürremî'ye tabi olmaları sebebiyle Bâbekiyye, kırmızı elbise giymeleri sebebiyle Muhammira-Muhmire (Bu isim muhalifleri tarafından aşağılama amacıyla da kullanılmıştır.), Ca'fer es-Sâdık'ın en büyük oğlu İsmâil'in imametini kabul etmeleri dolayısıyla İsmâiliyye isimleri verildiğini söyler. İsmâilî

⁶⁶ en-Netâyic, vr. 103^a-104^a.

⁶⁷ en-Netâyic, vr. 104^a-104^b.

⁶⁸ en-Netâyic, vr. 104^b.

dâvet ve iknâ faaliyetlerin mertebeler halinde gerçekleştiğini ifade eden müellif bu merteye ve aşamalardan ayrıntılı sayılabilecek şekilde bahseder. Ardından onların ta'til, teşbih ve imamet gibi görüşlerini ele alır.⁶⁹

İsmâiliyye ile Gulât-ı Şîa bahsini bitiren müellif ikinci ana fırka olarak saydığı Zeydiyye konusuna geçer. Onların Zeyd b. Ali b. Zeyd el-Abidin taraftarları olduğunu ifade ettikten sonra ortak görüşlerinden bahsetmeden doğrudan Zeydiyye'nin üç fırkaya ayrıldığını belirtir ve fırkaları hakkında bilgi vermeye başlar. Buna göre Zeydiyye'nin birinci fırkası Cârûdiyye'dir. Ebû'l-Cârûd taraftarlarının oluşturduğu fırkadır. Onlara göre Hz. Peygamber'den sonra imamet Hz. Ali'ye ait olduğu konusunda isim değil vasıf belirten nas vardır. Sahabe Hz. Ali'nin imametine muhalif olmaları sebebiyle küfre düşmüştür. Hz. Hasan ve Hüseyin sonrası imamet onların çocukları arasındaki şûra iledir. Beklenen imamın kim olduğu konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Zeydiyye'nin ikinci fırkası ise Süleymâniyye'dir. Süleyman b. Cerîr'e göre imamet halk arasındaki şûra iledir. Aynı anda fâzıl olanla mefdûl olanın bulunması caizdir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer imamdır. Onların hataları fîsk dercesine ulaşmamıştır. Osman, Talha, Zübeyr ve Âişe kâfirdir. Üçüncü Zeydiyye fırkası ise Bütriyye'dir. Onlar Süleymâniyye ile aynı görüşleri paylaşırlar, Ancak Hz. Osman konusunda susmuşlar, görüş belirtmemişlerdir.⁷⁰

Müellif, Şîa bahsine başlarken üçüncü Şîa fırkası olarak zikrettiği İmâmiyye'yi, konuyu işlerken yirmi ikinci fırka olarak ele alır. İmâmiyye'ye göre Hz. Ali'nin imametiyle ilgili açık nas vardır ve bu sebeple sahabe tekfir edilmelidir. Diğer taraftan onlar Ca'fer es-Sâdık'tan sonra hakkında nas vârid olan imamlar konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mezhebin taraftarları başlangıçta imamlarının yolunu takip etmekle birlikte sonraki dönemde ihtilaf etmiş, bunun neticesinde Mu'tezile, İhbâriyye olmak üzere yeni fırkalara ayrılmıştır. İbâhiyye de Müşebbihe, Selefîyye ve sapık fırkalara dâhil olmak üzere üç fırkaya ayrılmıştır.⁷¹

Havâric

Büyük İslam fırkalarının üçüncüsünü Havâric başlığıyla ele alan müellif, onların yedi fırkaya ayrıldığını ifade eder. Hâricilik hakkında ayrıntılı bilgi vermeden doğrudan fırkalarına geçer. Buna göre Hâriciliğin ilk fırkası Muhakkimiyye'dir. Bunlar Hz. Ali'nin hakeme rıza göstermesine karşı çıkarak onu tekfir edenlerdir. Muttakî ve zühd sahibi bu fırkaya göre imamet için nas ve Kureyşli olmak şart değildir. Adaletli davranan kişi imam olabilir. Büyük günah işleyeni tekfir ederler.⁷²

Hâriciliğin ikinci fırkası ise Beyhesiyye olup Ebû Beyhes Heysam b. Câbir'e (ö. 94/713) tabi olanlardır. İman Allah'ı ve Hz. Peygamber'in getirdiğini bilmektir. Helal haram ayırımı yapmadan amel işleyen kâfirdir. Çünkü kişinin bunu araştırması gerekir. İmam kâfirse idare ettiği topluluk da kâfir olur. Çocuklar iman ve küfür açısından babaları gibidir. Müellif bunların içki hakkındaki görüşlerinden bahsederek Hâriciliğin üçüncü fırkası Ezrakiyye'ye geçer. Nâfi b. Ezrak taraftarlarının görüşlerinden bahseden müellif, onların Hz. Ali'yi küfürle itham ettiğini, İbn Mülcem'in onu öldürmekte haklı olduğunu, Sıffin savaşında savaştan uzak duranları tekfir ettiklerini, muhaliflerin evlat ve kadınlarını öldürmenin caiz olduğunu, Kur'an'da olmadığı için recm cezasının uygulanamayacağını, Müşrik çocuklarının babalarıyla birlikte cehennemde

⁶⁹ en-Netâyic, vr. 104^b-106^a.

⁷⁰ en-Netâyic, vr. 106^a.

⁷¹ en-Netâyic, vr. 106^a.

⁷² en-Netâyic, vr. 106^a.

olduğunu, peygamberlikten bile sonra olsa küfür içerinden bir peygamberin olmasının caiz ve büyük günah işleyenin kâfir olduğunu söylediklerini ifade eder.

Daha sonra dördüncü Haricî fırkası olarak Necde b. Âmir'in taraftarları Necedât'tan bahseder. Onlar dinin temel meseleleri ile fûrua ait hükümlerini birbirinden ayırmış, temel meselelerin dışındaki şeyleri bilmemelerinden kaynaklı günahlar dolayısıyla insanların özürlü olduklarını iddia eder. Bu nedenle kendilerine Âzeriyye de denir. Onlara göre insanlar arasında eşitlik önemlidir. Kim insanlar arasında bunu temin ederse o imam tayin edilebilir. Onlar tekfir görüşünde Ezârîka ile aynı fikirde olmasına rağmen diğer konularda onlara muhalefet etmişlerdir.

Hâricîliğin beşinci fırkası Asfariyye'dir. Ziyâd b. Asfar'ın taraftarlarıdır. Din konusunda aynı görüşte olup da savaşa katılmayanları (kaade) tekfir etmezler. Kâfirlerin çocukları da tekfir edilmez. Haddi gerektiren hırsızlık, zina gibi suçlarda kişiye kâfir denilmez. İşlediği fiil ile hırsız, zâni vb. şekilde isimlendirilir. Had cezası dışındaki suçlarda ise tekfir edilebilir. Mümin kadın kâfirlerle evlenemez. Ancak takiiyenin esas olduğu memlekette evlenebilir.⁷³

Hâricîliğin altıncı fırkası ise İbâziyye'dir. Fırka Abdullah b. İbâz etrafında ortaya çıkmıştır. Müellif fırkayı Hafsiyye, Yezîdiyye, Hârisiyye ve Ashâbü't-tâat olmak üzere alt fırkalara ayırır. Alt fırkalar hakkında bilgi vermeden önce İbâziyye'nin bazı görüşlerinden bahseder. Buna göre Ehl-i kiblede kendilerine muhalefet edenler müşrik değil, kâfirdir. Harp zamanında onlarla nikâhlanmak, mallarını ganimet olarak almak caizdir. Büyük günah işleyen kâfir değil, muvahhidir. Kulun fiili Allah'ın mahlûkudur. İstitaat fiilden önce gerçekleşir. Onlar kâfir çocuklarını tekfir etme, nifakın durumu, mucize gibi konularda sükût etmişlerdir. Müellif daha sonra dört İbâzî fırkası ve görüşleri hakkında kısa bilgiler verir.⁷⁴

Hâricîliğin yedinci ve sonuncu fırkası Acârîde'dir. Abdurrahman b. Acred taraftarlarından oluşan fırka Necedât'ın fikirlerini benimser. İlave olarak çocuklarla ilgili beraat yani hüküm vermekten uzak durmanın vacip, müşrik çocuklarının cehennemde olması gibi hükümleri benimsemişlerdir. Müellif Acârîde'nin Meymûniyye, Hamziyye, Şuaybiyye, Hâzimiyye, Halefiyye, Etrâfiyye, Ma'lûmiyye, Meçhûliyye, Saltiyye ve Seâlibiyye olmak üzere on fırkaya ayrıldığını belirterek fırkalar hakkında kısa bilgiler verir. Seâlibiyye'nin de Ahsemiyye, Ma'bediyye, Şeybâniyye ve Mükremiyye olmak üzere dört fırkaya ayrıldığı ifade ederek fırkaların ana firkadan ayrıldığı konular üzerinde durur.⁷⁵

Mürcie

Netâyicü'l-İtikâdiyye'de büyük İslam fırkalarının dördüncüsü olarak Mürchie'den bahsedilir. İlk önce Mürchie'ye niçin bu ismin verildiğini açıklayarak konuya başlayan müellif, onlara ameli, imandan sonraya bıraktıkları için bu ismin verildiğini ifade eder. Mürchie'nin Yûnusiyye, Ubeydiyye, Gassâniyye, Sevbâniyye ve Tûmeniyye olmak üzere beş fırkaya ayrıldığını söyler. Yûnusiyye, imanın kalp ile tasdik olduğunu, ameli terk edenin kalp ile tasdiki varsa mümin kabul edileceğini, günahların imana zarar vermeyeceğini iddia eder. Ubeydiyye de iman konusunda Yûnusiyye gibi düşünür ancak Allah'ın insan suretinde olduğunu söylerler. Gassân el-Kûfi'nin ashâbı olan Gassâniyye ise icmâli imanın yeterli olduğunu, imanın eksilmeyeceğini söyler ve Ebû Hanife'den delil getirir. Müellife göre onun Ebû Hanife'den delil getirmesi meşhur bir kişinin muvaffakiyetiyle mezhebinin yayılmasını sağlama çabasıdır. Müellif Ebû Hanife'nin makâlât sahipleri tarafından Ehl-i sünnet Mürchie'sinden kabul edildiğini, bunun

⁷³ en-Netâyic, vr. 106^a-106^b.

⁷⁴ en-Netâyic, vr. 106^b-107^a.

⁷⁵ en-Netâyic, vr. 107^a-107^b.

sebebinin de Mu'tezile'nin ilk dönemlerde kader konusunda muhaliflerini Mürcie olarak isimlendirmesi olabileceğini söyler.

Mürcie'nin dördüncü fırkası ise Sevbâniyye'dir. Ebû Sevbân el-Mürçî'nin ashabına denir. İman, Allah'ı, Peygamber'ini, aklen yapmanın caiz olmadığını bilmesi gerekenleri bilmektir ve ikrar etmektir. Gaylâniyye'nin bazı görüşlerine katılırlar.

Beşinci Mürcie fırkası ise Tûmeniyye'dir. Ebû Muâz et-Tûmenî'nin ashabıdır. Onlara göre iman Peygamber'in getirdiklerini bilmek, tasdik etmek ve ikrar etmektir. Bunların tamamına iman gereklidir. Bazısını veya tamamını terk küfürdür. Hakkında icmâ bulunmayan bir günahı işleyene "fâsik" denmez, "fisk işledi, isyan etti" denir. Helal görerek namazı terk eden Hz. Peygamberi yalanlaması dolayısıyla kâfir olur. Kaza niyetiyle terk eden kâfir olmaz. Bir peygamberi öldüren veya ona tokat atan onu yalanlaması sebebiyle kâfir olur.⁷⁶

Diğer Ana Fırkalar

Müellif, Mürcie bahsinden sonra büyük İslam fırkalarının beşincisi olarak Neccâriyye'yi ele alır. Onların fiillerin yaratılması, istitâat-fiil beraberliği, kulun fiilini kesb etmesi konusunda Ehl-i sünnet ile, vücûdî sıfatların nefyi, kelamın mahluk olması, Allah'ın gözlerle görülemeyeceği konusunda Mu'tezile ile aynı fikirde olduğunu söyler. Daha sonra onların, Allah'ın kelamını okunduğunda araz, yazıldığında cisim olarak kabul eden Burgûsiyye, Allah'ın kendisinin dışındaki her şeyi mahlûk olarak kabul eden ve bunun neticesinde Allah'ın kelamını da mahlûk olarak kabul eden Za'ferâniyye, Za'ferâniyye'nin görüşlerini kabul etmekle birlikte muhaliflerin "Lâ ilâhe illallah" sözleri dâhil tüm sözlerinin yalan olduğunu iddia eden Müstedrike olmak üzere üç fırkaya ayrıldığını belirtir.⁷⁷

Büyük İslam fırkalarının altıncısı ise Cebriyye'dir. Cebriyye, Cebriye-i mutavassıta ve Cebriye-i hâlisa olmak üzere iki gruba ayrılır. Mutavassıt Cebriye, cebir ile tefviz arasında orta yol tutarak kulun fiillerinde kesbinin olduğunu ancak bu kesbin fiilin meydana gelişinde etkisiz olduğunu iddia eder. Müellife göre bu gruba Eş'ariyye, Neccâriyye ve Dırrariyye girer. Cebriye-i hâlisa ise kulun kesbini hiç bir şekilde kabul etmez. Allah bir fiil meydana gelmeden önce bilmez. O'nun ilmi hâdistir. Cebriyye ru'yetullah, halku'l-kelam, akılla ma'rifetin vacip olması konusunda Mu'tezile'ye uyar.⁷⁸

Müellif Cebriyye'den sonra büyük İslam fırkalarının yedincisi olarak Müşebbihe'yi sayar. Müşebbihe teşbihte bulunup Allah'ı yaratılmış varlıklara benzeter. Gulât-ı Şîa, Sebeiyye, Benâniyye ve Mu'tezile bu fırkalardandır. Ancak teşbihin metodunda ihtilaf etmişlerdir. Yine Mudar, Kehmes, Hüceymî gibi Haşviyye mücessimesi ise Allah hakkında tecsim, hareket, intikal ve hulûlü caiz görürler. Kerrâmiyye müşebbihesi de Allah'ın arştaki konumu, boyutu, sonsuzluğu konusunda ihtilaf etmiştir. Hulûl konusunda da hadis varlıkların Allah'ın zatına hulûl edebileceğini iddia ederler. Aynı anda birden fazla resulün olması caizdir. Bunun gibi aynı anda Hz. Ali ve Muâviye gibi birden fazla imam olabilir. Ancak sünnete uygun olan Hz. Ali'nin imametidir. İman ezelde Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna verilmiş olan nesepteki ikrar ve müzakeredir. Şehadet küfür sonrası iman ifadesidir.⁷⁹

Müellif Müşebbihe'yi açıkladıktan sonra bu fırkaların Hz. Peygamber'in hadisinde "hepsi cehennemdedir." şeklinde ifade edilen sapık yetmiş iki fırka olduğunu ifade eder ve sayısını

⁷⁶ en-Netâyic, vr. 107^b-108^a.

⁷⁷ en-Netâyic, vr. 108^a.

⁷⁸ en-Netâyic, vr. 108^a.

⁷⁹ en-Netâyic, vr. 108^a-108^b.

ayrıntılı olarak verir. Müstensihinin ismi, risalenin yazım tarihini içeren ferağ kaydı ve dua ile eser son bulur.⁸⁰

6. Sonuç

Kütahya Vahid Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan Netâyicü'l-İ'tikâdiyye fî Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye isimli risale üzerine yapılan bu çalışmada ilgili risâle farklı noktalardan değerlendirmeye tabi tutulmuştur Netâyicü'l-İ'tikâdiyye her ne kadar müstakil bir risâle olsa da bir mecmua içerisinde bulunmaktadır. Mecmuanın yedinci eseri olan risalenin müellifi dibace, ferağ kaydı veya eserin herhangi bir yerinde belirtilmemiştir. Ancak ferağ kaydında müstensihinin Hacı Süleyman Günyüzü olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde istinsah tarihi bilinse de eserin yazım tarihi de bilinmeyen konulardandır.

Sunkûrî'nin Zübdetü'l-Akâid isimli eserinde kendisine Gümüşhânevi tarafından tercüme edilmesi için "Netâyicü İ'tikâdiyye isimli bir eser verildiği rivayet edilmektedir. Ancak bu risâleye günümüzde ulaşamamaktadır. Gerek çalışmamızdaki risâlenin müellifinin bilinmemesi gerek Sunkûrî'nin bahsettiği risaleye ulaşamaması elimizdeki Netâyicü'l-İ'tikâdiyye'nin Gümüşhânevi'ye ait olabileceği iddiasını gündeme getirmektedir. Bu sebeple Netâyicü'l-İ'tikâdiyye, Gümüşhânevi'nin hem Sunkûriye verdiği hem de Câmiu'l-Mütûn isimli eserleri ile karşılaştırılmıştır. Diğer taraftan Gümüşhânevi tarafından Sunkûrî'ye verilen Netâyicü İ'tikâdiyye isimli eserin tercümesi olarak sunulan Zübdetü'l-Akâid ile de karşılaştırma yapılmıştır. Biçim, içerik ve üslup karşılaştırması sonucu Risâle'nin Gümüşhânevi tarafından Sunkûrî'ye verilen eser, dolayısıyla müellifinin Gümüşhânevi olması kuvvetle muhtemeldir.

Çalışmada Netâyic'in İslam Mezhepleri Tarihi'ndeki fırak geleneklerinden hangisine ait olduğu ile ilgili sonuçlara da ulaşılmıştır. Netâyic'in başında Müellif, onu Mevâkif ve onun Şerhu'l-Mevâkif'tan derlediğini ifa etmiştir. Diğer taraftan metin içerisinde Âmidî'ye de atıflar yapıldığı görülmektedir. Risâle kaynakları bakımından değerlendirildiğinde fırka geleneği bakımından Âmidî, İcî, Cürçânî geleneğinin devamı olarak görülmektedir. Ayrıca gerek fırka sıralaması gerek içerik bakımından Şerhu'l-Mevâkif'in benzeri olarak görülen bu eser de küçük bazı farklılıklar olsa da Eş'arî fırak geleneğinin bir eseridir. Bu yönüyle orijinal bir eser olarak kabul edilemez.

Risâlede Hz. Peygamber'in hadisinde ifade edilen mucizenin gerçekleşmesinin bir sonucu yöntem olarak 73 şubeli tasnif sistemi kullanılmıştır. Sapık fırkalar yetmiş iki, kurtuluşa eren fırka ise bir şubeye ayrılmıştır. İlk önce fırka-i nâciyeden bahsedilmiş, daha sonra sapık addedilen fırkalar hakkında bilgiler verilmiştir. Ancak fırkaların sayısı Müellif tarafından yetmiş üç olarak telaffuz edilse de risâle içerisinde daha fazla fırkadan bahsedilmiştir. Bu ise fırkaları yetmiş üç sayısıyla sınırlandırma çabasından kaynaklı bir sorundur.

Diğer taraftan fırka tasnifinde 73 şubeli anlayışa bağlı olarak fırkalar sıralamaya tabi tutulmuştur. Bununla beraber çok fazla değerlendirmelere girilmemiş, genel olarak betimleyici bir yöntem kullanılmıştır. Diğer taraftan sadece fırkaların ismi, lideri ve görüşlerinden bahsedilmiş, ortaya çıkış sebepleri, sosyo-kültürel ve ekonomik etkenlere değinilmemiştir. Dolayısıyla klasik dönem mezhepler tarihi eserlerinin karakteristik özelliğini taşımaktadır.

⁸⁰ en-Netâyic, vr. 108^b.

Kaynakça

Aydınlı, Osman, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Ankara 2008.

Bulut, Halil İbrahim, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdi İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.

Büyükkara, Mehmet Ali, “Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler, *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi*, I, İstanbul 2005, s. 441-491.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, thk. Mahmut Ömer ed-Dimyâtî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 1998.

el-Âmidî, Seyfüddin, *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî, I-V, Matbaatü Dâri'l-Kütüb ve'l Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 1424/2004.

el-Bağdâdî, Abdulkâhir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara 2014.

el-Îcî, Adudüddîn, *el-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut ts.

en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî Usûli'l-Fırakı'l-İslâmiyye, Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, no: 3121, vr. 108b.

es-Sunkûrî, el-Hâc Hasan b. Ömer, *Zübdetül-Akâid Nuhbetü'l-Fevâid*, İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhı, İstanbul 1281 (1864).

Fığlalı, E. Ruhi, “Çevirenin Önsözü”, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara 2014.

Gömbeyaz, Kadir, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî usûli'l-fırakı'l-İslâmiyye, I. *Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ed. İhsan Günaydın, Ali Kuzudişli, Adem Çatak), Ankara 2014, s. 741-755.

Gömbeyaz, Kadir, *İslam Literatüründe İtikâdi Fırka Tasnifleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2015.

Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâüddin b. Mustafa, *Câmiu'l-mütûn fî hakkı envâi's-sıfâti'l-ilâhiyye ve'l akâidi'l-Mâtürîdiyye ve elfâzi'l-küfr ve tashîhi'l- a'mâli'l-acîbiyye*, Dârü't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul 1273 h. s. 1, 2.

Koçoğlu, Kıyasettin, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin İslam Mezheplerine Bakışı”, *Milel ve Nihal*, İstanbul 2010, c. 7, sy. 3, s. 109-144.

Kutlu, Sönmez, “İslam Mezhepleri tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi*, I, İstanbul 2005, s. 391-440.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1991.

Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 145.

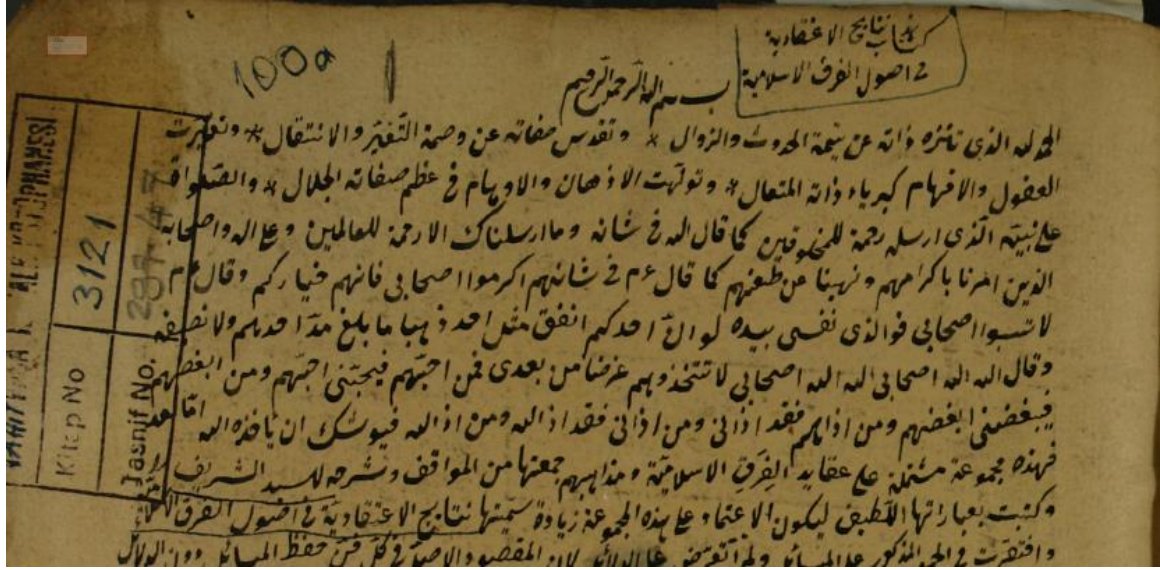
Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Rûhi Fığlalı, İstanbul 1998.

Ek 1:

NETAYİCÜ'L-İTTİKADİYYE'DE FIRKA TASNİFİ

Fırka-i Nâciye	Mu'tezile	Şîa		Havâric	Mürcie	Necârîyye	Cebriyye	Müşebbihe
		Gulât	Zeydiyye					
1. Eş'arîler 2. Muhadd is Selefiler 3. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat	1. Vâsilîyye 2. Amrîyye 3. Hüzeyfîyye 4. Nazzâmîyye 5. Esvânîyye 6. İskâfîyye 7. Ca'ferîyye 8. Bîşriyye 9. Murdârîyye 10. Hişâmîyye 11. Sâlihîyye 12. Hâbitîyye 13. Hadebîyye 14. Muammerîyye 15. Sümânîyye 16. Hayyâtîyye 17. Câhizîyye 18. Kâ'biyye 19. Cübbâiyye 20. Behşemîyye	1. Cârüdiyye 2. Süleymânîyye 3. Bütîyye	1. İmâmîyye	1. Muhakkimîyye 2. Beyhesîyye 3. Ezrakîyye 4. Necedât (Âzerîyye) 5. Asfarîyye 6. İbâzîyye 6.1. Hafsiyye 6.2. Yezidiyye 6.3. Hârisîyye 6.4. Ashâbül't-tâat 7. Acârîde 7.1. Meymûniyye 7.2. Hamziyye 7.3. Şuaybiyye 7.4. Hâzîmiyye 7.5. Halefîyye 7.6. Etrâfîyye 7.7. Ma'lûmîyye 7.8. Meçhûlîyye 7.9. Saltîyye 7.10. Seâlibîyye 7.10.1. Ahsemîyye 7.10.2. Ma'bediye 7.10.3. Şeybânîyye 7.10.4. Mukremîyye	1. Yûnusîyye 2. Ubeydîyye 3. Gassânîyye 4. Sev'bânîyye 5. Tümenîyye	1. Burgûsiyye 2. Za'ferânîyye 3. Müstedrike		

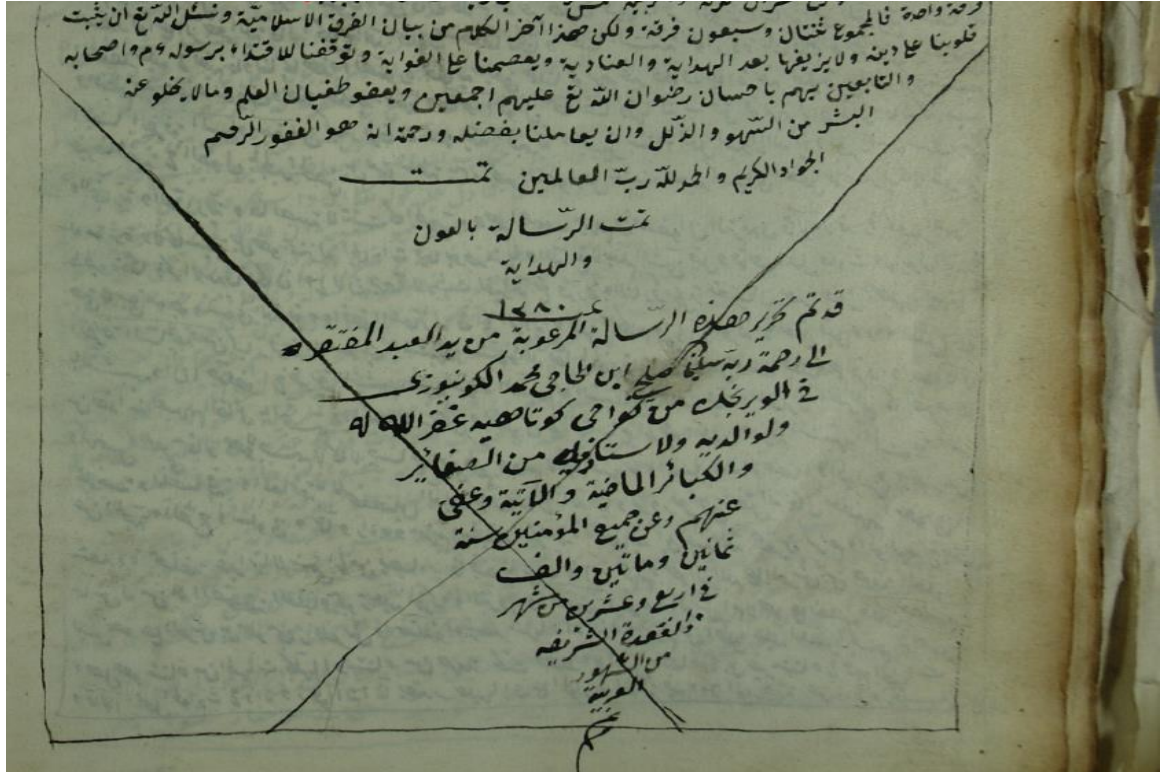
Ek 2:

Risâle'nin Dibâce kısmı

Sosyal
Bilimler
Dergisi
Sayı:48

Ek 3:

Risâle'nin sonu- Ferağ Kaydı